

Veranderend samen spel

PLATFORM31

Een verkenning van samenwerking tussen gemeenten en bewonersinitiatieven in de energietransitie

Inhoud

Samenvatting 3

1 Inleiding 5

1.1 Aanleiding 6

1.2 Proces 8

2 Praktijk 9

2.1 Casus 1: Elsendorp 10

2.2 Casus 2: Arnhem 16

3 Theoretisch kader 22

3.1 Sturen in de energietransitie 23

3.2 De rol van de overheid 24

3.3 De rol van bewonersinitiatieven 25

3.4 Balans tussen overheid en bewonersinitiatieven 27

4 Inzichten 30

4.1 Inzichten vanuit koppeling theorie en praktijk 31

4.2 Overkoepelende inzichten 33

Bijlage 1. Geïnterviewden 37

Bijlage 2. Vragenlijst 38

Bijlage 3. Bronnen 40

Samenvatting

Energietransitie vraagt samenwerking in complex proces

Een groeiend aantal mensen en partijen in Nederland werkt aan verduurzaming van ons energiesysteem. Willen we de gevolgen van klimaatverandering beperken, dan moet dit snel gebeuren. Er is echter veel inzet, investering en gewenning nodig voor deze omslag. Het is een complex maatschappelijk proces waarin vele partijen moeten samenwerken. Hoe organiseren we dit? Regelmatig wordt genoemd dat het of 'top-down' of juist 'bottom-up' georganiseerd moet worden, waarmee respectievelijk vaak actie vanuit een overheid of juist bewoners wordt bedoeld. Maar deze twee beperkte smaken doen geen recht aan het aantal betrokken partijen, de verschillende samenwerkingsrelaties die er tussen hen bestaan en de rollen die zij op verschillende momenten innemen. Een te sterke polarisatie tussen overheid en bewoners kan hun samenwerking in de weg zitten. Daarom is het tijd voor een nuancering van dit beeld.

Verkenning in praktijk en literatuur

Deze nuancering is gevonden door in twee praktijkcasussen en in de literatuur op zoek te gaan naar nieuwe inzichten, waarbij wij ons hebben gericht op de al lopende samenwerking tussen gemeenten en bewonersinitiatieven. Een aantal centrale vragen dienden als uitgangspunt om tot inzichten te komen. Hoe werken gemeenten en bewonersinitiatieven nu in de praktijk samen en wat hebben zij aan elkaar? Wat vinden zij goed gaan en wat kan beter? Herkennen zij het beeld van 'top-down' en 'bottom-up' als tegenovergestelden, en werkt dit hun samenwerking tegen of niet? En hoe zou je op een andere manier naar 'top-down' en 'bottom-up' kunnen kijken die meer recht doet aan de realiteit?

'Top-down' en 'bottom-up' als ingrediënten voor de energietransitie

Uit zowel praktijk als literatuur wordt duidelijk dat de energietransitie een vraagstuk is dat de overheid niet alleen kan oplossen. Er is per definitie zowel actie vanuit de overheid, als vanuit bewoners nodig. Daarbij kan het per situatie verschillen hoe de balans is in wie welke rol neemt. De begrippen 'top-down' en 'bottom-up' worden gezien als ingrediënten die je beide nodig hebt om tot een goed recept voor de energietransitie te komen. Er zijn daarbij veel verschillende waarden nodig om de energietransitie voor elkaar te krijgen, waarvan een aantal meer 'top-down' vanuit de overheid naar de samenleving zijn, en een aantal meer 'bottom-up' van de samenleving naar de overheid. De wisselwerking hiertussen zorgt bovendien in beide onderzochte casussen voor de hoog nodige versnelling van de energietransitie.

Hiërarchische relatie gaat over in netwerksamenwerking

Wij concluderen dat er veel verschillende waarden nodig zijn om de energietransitie voor elkaar te krijgen, waarvan een aantal meer 'top-down' vanuit de overheid naar de samenleving is, en een aantal meer 'bottom-up' van de samenleving naar de overheid is. Tegelijkertijd is het de vraag of de hiërarchische relatie die de begrippen top-down en bottom-up suggereren, nog wel bestaat in de moderne netwerksamenwerkingen tussen gemeente en bewoners. Daarom spreken wij liever over verschillende rollen en verantwoordelijkheden in het samenspel tussen gemeente en bewoners. In de theorie en praktijk hebben wij gezien dat een gemeente in de energietransitie tegelijkertijd meerdere vormen van sturing moet gebruiken. Waarbij zowel vanuit de overheid naar de samenleving, als vice versa gewerkt wordt. Het schakelen tussen deze vormen of rollen is een nieuwe uitdaging voor gemeenten.

Veranderend samenspel vraagt om gesprek over samenwerking

Op veel plekken in Nederland beginnen gemeenten en bewonersinitiatieven elkaar te vinden. Ze werken samen aan vaak nog relatief kleinschalige projecten op een vrijblijvende manier. Nu de plannen concreter en groter worden, zal de samenwerking veranderen en spannender worden, omdat er meer eisen aan worden gesteld. Toch lijkt er nog weinig gesproken te worden over de aard van de samenwerking. Het zou goed zijn als gemeenten en bewonersinitiatieven hierover vaker met elkaar in gesprek gaan. Aan dat gesprek dragen wij graag bij met de genoemde en andere inzichten uit deze verkenning. Zodat er sprake gaat zijn van een energietransitie, waarin zij elkaar in samenspel aanvullen en versterken.

1 Inleiding

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De energietransitie in de gebouwde omgeving draait op volle toeren. Een groeiend aantal mensen en partijen in Nederland komt in beweging om ervoor te zorgen dat we duurzame energiebronnen kunnen gebruiken en zo min mogelijk energie hoeven te gebruiken. Overheden doen dit vanwege een combinatie van eigen ambities en het volgen van Europese en nationale doelen. Bewoners doen dit vaker vanuit de wens om hun energiebron in eigen hand te hebben, het milieu zo min mogelijk te belasten, te besparen op hun energierekening of een comfortabele woning te hebben. Marktpartijen zien kansen om nieuwe producten en diensten te ontwikkelen en verkopen. De gevolgen van klimaatverandering leggen druk op dit proces: willen we die beperken, dan moet het zo snel en effectief mogelijk gebeuren. Daarvoor moet overgestapt worden op nieuwe technologie, maar daar is veel inzet, investering en gewenning voor nodig. Bijvoorbeeld van mensen met een koopwoning om deze te verduurzamen, woningcorporaties en particuliere verhuurders om hun bezit te verduurzamen, VvE's om in gezamenlijkheid met verduurzaming aan de slag te gaan en huurders om te wennen aan bijvoorbeeld elektrisch koken.

De energietransitie in de gebouwde omgeving is ook een gezamenlijk proces en daarmee een sociaal-maatschappelijke opgave waarin overheden, bewoners(organisaties), maatschappelijke organisaties en marktpartijen van elkaar afhankelijk zijn en moeten samenwerken om samen stappen te maken. Die veelheid aan partijen maakt het extra complex om de vele activiteiten op elkaar af te stemmen. Het roept vragen op over hoe deze transitie het beste georganiseerd kan worden, op welk niveau en door wie, zodat zoveel mogelijk verschillende mensen en partijen mee willen en kunnen doen. In trajecten waar Platform31 bij betrokken is over hoe de energietransitie georganiseerd

kan worden, komen vaak de termen 'top-down' en 'bottom-up' naar voren (Buitelaar & Heeger, 2018; Schöne et al., 2019; Ooms et al., 2019). Op het eerste oog lijkt het een tegenstelling, het wordt gepresenteerd als een keuze voor deze óf top-down, óf bottom-up organiseren. Waarbij top-down staat voor een aanpak die centraal, grootschalig, uniform en verplichtend is. En bottom-up voor een aanpak die veel meer decentraal, kleinschalig, divers en zelfstartend en -organiserend is. Een typisch voorbeeld van een top-downactiviteit is het opstellen van een gemeentelijke visie, of het wel of niet verlenen van een vergunning voor een wind- of zonnepark. Een typische bottom-upactiviteit is bijvoorbeeld een energiecoöperatie die, opgezet door een groep bewoners, een eigen variant voor de warmtevoorziening wil ontwikkelen. In gesprekken werkt dit soms polariserend: je moet een kant kiezen.

Door de begrippen 'top-down' of 'bottom-up' te gebruiken lijkt het veld van partijen in de energietransitie eenvoudig: er zijn slechts twee smaken. De Rotterdamse filosoof Henk Oosterling merkte daarover op: 'Als je het omdraait, dan heb je hetzelfde!'. Het beeld van twee smaken is problematisch, omdat het geen recht doet aan het aantal betrokken partijen, de vele en verschillende samenwerkingsrelaties en verantwoordelijkheden die er tussen hen bestaan. Het lijkt ook alsof er een keuze is voor het één of het ander, terwijl in de praktijk allerlei activiteiten tegelijkertijd plaatsvinden die in meer of mindere mate als top-down of bottom-up gezien kunnen worden. Tussen de ogenschijnlijke twee zijden van het speelveld ontstaan immers tal van transacties, samenwerkingen en zelfs partnerschappen voor kortere en langere tijd, die specifieke kwaliteiten van beide zijden weten te verbinden. En die elkaar nodig hebben. In de praktijk is er vaak sprake van een iteratief proces waarin het perspectief meermalen wisselt van top-down naar bottom-up en vice versa. Zoals een energiecoöperatie ('bottom-up') dat een zonne-

park wil gaan bouwen, maar daarvoor van de gemeente ('top-down') moet weten waar dit mogelijk is. Na top-down aanwijzen van de locatie kan het initiatief het project bottom-up ontwikkelen, waarvoor vervolgens top-down de nodige vergunningen voor moeten worden verleend of (gedeeltelijke) financiering mogelijk gemaakt. Daarvoor gaan meer of minder professionele bewonersgroepen en -organisaties vanuit een wijk of buurt een partnerschap met de gemeente aan. Zij vormen dan als het ware een semipermanente brug tussen de overheid en bewoners in, soms voor de duur van een project, soms ook voor een bredere agenda.

In deze verkenning laten wij zien hoe in de praktijk activiteiten vanuit 'top-down' en 'bottom-up' elkaar aanvullen en versterken in het vormgeven van de energietransitie. Om daarmee nuance toe te voegen aan de gesprekken door te laten zien dat het niet gaat om het maken van een keuze voor het een of het ander. Maar dat beiden hun waarde hebben en dat juist samenwerking tussen partijen uit beide hoeken de energietransitie kan verbeteren en versnellen. Bovendien hoeft top-down actie niet altijd vanuit een overheid te komen of bottom-up actie vanuit bewoners. Voor de focus gaan wij vooral in op de samenwerking tussen gemeenten en bewonersinitiatieven als vertegenwoordigers van respectievelijk het 'top-down' en 'bottom-up' perspectief, omdat zij vaak zo gezien worden. Wij laten zien hoe zij op dit moment al samenwerken, nu zij beiden een steeds grotere rol krijgen in de energietransitie en elkaar steeds vaker tegenkomen.

Aan de hand van de volgende centrale vragen komen wij tot inzichten over deze samenwerking:

- Hoe werken gemeenten en bewonersinitiatieven in de praktijk samen en wat hebben zij aan elkaar?
- Wat vinden zij goed gaan en wat kan beter?
- Herkennen zij het beeld van 'top-down' en 'bottom-up' als tegenovergestelden, en werkt dit hun samenwerking tegen of niet?
- En hoe zou je op een andere manier naar 'top-down' en 'bottom-up' kunnen kijken die meer recht doet aan de realiteit?

1.2 Proces

Wij hebben het vraagstuk afgebakend door te focussen op de samenwerking tussen gemeenten (top-downperspectief) en bewonersinitiatieven (bottom-upperspectief). Er zijn natuurlijk ook andere top-down- en bottom-uprelaties te bestuderen in de energietransitie. Hiervoor is gekozen, omdat deze partijen in de huidige praktijk al op veel plaatsen daadwerkelijk samen aan de uitvoering van de energietransitie werken en daardoor intensief met elkaar te maken hebben.

Er zijn twee praktijkcasussen geselecteerd om daarbinnen met betrokkenen vanuit de gemeente en een bewonersinitiatief te spreken. Binnen deze verkenning was het niet mogelijk om meer casussen uit te voeren. Het biedt daarmee eerste inzichten, maar geen representatieve conclusies over alle gemeenten en bewonersinitiatieven in Nederland.

De casussen zijn geselecteerd aan de hand van een aantal criteria. Er moest allereerst zowel top-downactiviteit vanuit ambtenaren van de gemeente, als bottom-upactiviteit vanuit een bewonersinitiatief zijn in de energietransitie en er moest onderling contact zijn. Qua diversiteit tussen de cases selecteerden wij een stedelijke en een landelijke casus, en zochten wij naar verschillende bestuursstijlen vanuit de gemeente. Verder zochten wij naar casussen buiten de door BZK geselecteerde 'proeftuinen aardgasvrije wijken', omdat deze al veel in de aandacht zijn.

Zo zijn wij uitgekomen op een casus in Elsendorp (in de gemeente Gemert-Bakel) en een in Arnhem (gemeente Arnhem). Voor de casus Elsendorp is gesproken met twee vertegenwoordigers van de lokale coöperatie (waaronder ook een energiecommissie valt), met een ambtenaar van de gemeente Gemert-Bakel en de verantwoordelijk wethouder voor het thema Duurzaamheid. Voor de casus Arnhem is gesproken met een ambtenaar van de gemeente Arnhem, met iemand van de lokale, stadsbrede energiecoöperatie en met een actieve, vrijwillige buurtbewoner en aanjager bij een bewoners-

groep uit een wijk (zie bijlage 1 voor de lijst met geïnterviewden). De interviews zijn afgenomen aan de hand van een semigestructureerde vragenlijst (zie bijlage 2 voor de vragenlijst). Iedere casus is vervolgens geanalyseerd.

Voor deze verkenning hebben wij er ook een aantal relevante theorieën uit de bestuurskunde en andere vakgebieden op nageslagen, en zijn wij nagegaan welke kennis vanuit de praktijk al ontwikkeld is rond dit vraagstuk. Voor iedere casus wordt bekeken of wat er gebeurt vergelijkbaar is met wat er in de theorie wordt gezegd, of dat wij ontwikkelingen zien die wij niet kunnen begrijpen vanuit de theorie.

2 Praktijk

2.1 Casus 1: Elsendorp

Gemeente	Gemert-Bakel (provincie Noord-Brabant)
Bewonersinitiatief	Coöperatie Elsendorp (commissie Energiek Elsendorp) (opgericht in 2017)
Inwonersaantal	Totaal gemeente: 30.447 Elsendorp: 1100 (Bron: Website gemeente Gemert-Bakel)
Ambitie klimaatdoelen	Doel: Gemert-Bakel is energieneutraal in 2050 (bron: beleidsstuk 'Duurzaam Gemert-Bakel. Koersdocument: van strategie naar uitvoering' gemeente Gemert-Bakel)
Ambitie duurzame energieopwekking	In 2030 zijn de belangrijkste gemeentelijke gebouwen energieneutraal

Elsendorp is een dorp gelegen in de gemeente Gemert-Bakel. Gemert is de grootste kern met 16.654 inwoners en Elsendorp de kleinste met 1100 inwoners. Er zijn veel grotere en kleinere bedrijven actief in Elsendorp, de ondernemingszin is groot. Ook is de cultuur volgens de verschillende geïnterviewden zo dat ze samen willen pionieren en overleven en niet achterover gaan leunen.

Organisatie van bewoners in Elsendorp

De dorpsbewoners zijn op twee manieren georganiseerd: via de Stichting Dorpsoverleg Elsendorp (SDE) en de Coöperatie Elsendorp. Het Dorpsoverleg bestaat al lange tijd en organiseert overleg tussen alle Elsendorpers en vertegenwoordigt de belangen van Elsendorp bij de gemeente en andere instanties. Het bestaat uit een bestuur en zeven commissies, waaronder de

commissie zorg en de PR-commissie. De Coöperatie Elsendorp is recenter opgericht, op 12 maart 2017, om als coöperatieve vereniging ook zakelijke overeenkomsten aan te kunnen gaan zoals de inkoop van energie. Dorpsbewoner Tiny Janssen is voorzitter van de coöperatie.

Ontstaan van de coöperatie Elsendorp

Het idee voor de coöperatie is voortgekomen uit een uitwisseling met een Italiaans dorp, die mogelijk was omdat Elsendorp de Dorpsvernieuwingsprijs had gewonnen ([Website Coöperatie Elsendorp](#)). Onderdeel van de bredere Coöperatie Elsendorp is de commissie Energiek Elsendorp, waar Henrie van Summeren voorzitter van is. Energiek Elsendorp was eerder onderdeel van de Stichting Dorpsoverleg, maar toen er inkomsten begonnen te komen van de opwek van energie, paste dit beter binnen de vorm van een coöperatie. De

commissie Energiek Elsendorp werkt onder andere aan bewustwording bij dorpsbewoners van het belang van verduurzaming, individuele gesprekken met bewoners en gezamenlijke maatregelen voor opwek en besparing van energie, samen met de organisatie Buurkracht. De gemeente Gemert-Bakel ondersteunt en faciliteert dit bewonersinitiatief.

Het heeft volgens voorzitter Tiny Janssen van de Coöperatie Elsendorp vier jaar gekost om de coöperatie 'van onderop' voor te bereiden en dorpsbewoners mee te krijgen. Nu is ongeveer dertig procent van de huishoudens in Elsendorp lid van de coöperatie, een percentage dat nog steeds langzaam groeit. De coöperatie werkt aan verschillende onderwerpen om het dorp zo aantrekkelijk mogelijk te maken. Een voorbeeld is een collectieve particuliere

schadeverzekering. Maar zij werken ook samen aan het behouden van goed openbaar vervoer, een goede school en een dorpshuis. Zij doen dit vanuit de gedachte dat je je als dorp goed moet organiseren, omdat je steeds minder kunt verwachten vanuit de overheid.

Activiteit in de energietransitie

Inmiddels heeft de commissie Energiek Elsendorp een aantal projecten opgezet met zonnepanelen op daken van bedrijven, waar bewoners in de postcodegebieden rondom de locatie van de daken via de postcoderoosregeling in kunnen investeren en duurzame energie van kunnen afnemen. Zij zijn nu in de fase dat ze naar eigen zeggen het laaghangend fruit hebben geplukt en grotere projecten willen starten. In een aantal van deze projecten investeert en werkt de gemeente Gemert-Bakel ook mee. Zo werkt de gemeente aan het energieneutraal maken van de eigen gebouwen, mede via een project van Energiek Elsendorp met zonnepanelen op een dak van een bedrijfspand. Via via is Energiek Elsendorp ook in contact gekomen met Buurkracht. Samen met hen zijn zij dorpsbewoners gaan interesseren in de energietransitie.

Beleid gemeente Gemert-Bakel

In de gemeente Gemert-Bakel waren de financiën een tijd een aandachtspunt. Daarbij was het voor hen een uitdaging om met een laag budget het thema energietransitie toch voldoende aandacht te geven. Wethouder Miranda de Rooter en ambtenaar Arthur Rijken geven aan dat Gemert-Bakel een gemeente is die vanuit haar cultuur veel met bewoners samen doet. Zij willen initiatieven vanuit bewoners graag ondersteunen. Om meer samen te werken met lokale partners rondom het thema duurzaamheid, zijn zij de 'Koploperstafel Duurzaamheid' gestart met daarin vertegenwoordigers vanuit onderwijs, ondernemers, de gemeente en zoals zij noemen 'ondernemende burgers' ([Website gemeente Gemert-Bakel](#)). Deze groep komt samen in de werkgroepen bewustwording, energie, mobiliteit en circulaire economie (deze laatste moet nog ingevuld worden). Henrie van Summeren zit vanuit Energiek Elsendorp in de werkgroep energie.

Verder is de gemeente betrokken bij de Regionale Energie Strategie en werkt zij samen met Buurkracht (zowel in Elsendorp als in Gemert) om bewoners bewust te maken van hun mogelijkheden in de energietransitie. De gemeente is eind 2019 nog niet toegekomen aan het opstellen van de Transitievisie Warmte. In het beleid van de gemeente onderscheiden zij vijf niveaus van burgerparticipatie volgens de participatieladder van Arnstein (zie het theoriehoofdstuk). Voor ieder onderwerp kiezen zij welk niveau van participatie volgens hen past. In een koersdocument dat zij hebben geschreven over de uitvoering van de verduurzaming, staat ook dat zij dit samen met bewoners willen doen. Dit beleid was overigens niet bekend bij de bewoners die we hebben gesproken.

Samenwerking in de praktijk

De gemeente Gemert-Bakel en Energiek Elsendorp hebben intensief contact met elkaar. Het structurele contact bestaat uit drie tot vier keer per jaar een overleg met de werkgroep energie van de Koploperstafel. Hieraan neemt de voorzitter van Energiek Elsendorp deel. Daarin wordt uitgewisseld wat er speelt, zoals de Regionale Energie Strategie. Daarnaast is er veel informeel contact tussen vooral de inhoudelijke ambtenaar en de voorzitter. Zij bellen of appen elkaar bijvoorbeeld wanneer er iets interessants speelt. Energiek Elsendorp weet ook de wethouder en burgemeester te vinden. Er is niet formeel afgesproken tussen de gemeente en Energiek Elsendorp wat ze samen gaan doen, dit gaat meer informeel op basis van kansen die langskomen. De voorzitter van Energiek Elsendorp kijkt ook mee naar conceptbeleidsstukken die de gemeente maakt.

Een belangrijk punt in de samenwerking is dat de gemeente Gemert-Bakel relatief weinig capaciteit en middelen heeft voor de energietransitie. Op dit moment ondersteunen zij dus vooral bewonersinitiatieven en doen zij mee aan het ontwikkelen van de RES. Het bewonersinitiatief neemt nu zonder dat dit formeel is afgesproken, binnen Elsendorp een deel over van wat volgens hen de regierol van de gemeente zou moeten zijn. Door voorop te lopen in

het maken van plannen voor concrete projecten vervullen zij een voorbeeldfunctie die wat hen betreft de gemeente (ook) zou moeten hebben. Daarbij hebben de gemeente en Energiek Elsendorp ongeveer een beeld van elkaars doelen en ambities, maar stemmen deze niet bewust op elkaar af.

Een belangrijke andere partij waar zowel de gemeente als Energiek Elsendorp mee samenwerken, is Buurkracht. Zij zijn betrokken geraakt via Energiek Elsendorp en zijn nu ook actief in Gemert. Zij werken daarbij niet in opdracht van de gemeente of Energiek Elsendorp, maar op hun eigen initiatief en gefinancierd door netwerkbedrijf Enexis. Buurkracht ondersteunt vooral de bewoners: zij zoeken vrijwilligers, maken flyers, etc. De gemeente zorgt bijvoorbeeld voor het rondsturen van brieven om bewoners uit te nodigen en het regelen van zaaltjes.

Het lijkt erop dat de samenwerking tussen de gemeente Gemert-Bakel en Energiek Elsendorp momenteel drie doelen dient: zij informeren elkaar over hun ideeën en wat er speelt (informerend), de gemeente vraagt reactie van het initiatief op haar conceptbeleid (toetsend) en de gemeente doet mee aan projecten van het initiatief (meewerkend).

Wat hebben gemeente en bewonersinitiatief aan elkaar?

Zowel de gemeente als Energiek Elsendorp waarderen hun samenwerking en zien tegelijkertijd aandachtspunten. De gemeente geeft aan dat het in hun cultuur zit om samen te werken met bewoners, en dat dit mede is waarom zij het belangrijk vinden om dit te doen. Zij hebben veel vertrouwen in Energiek Elsendorp. Dit komt mede doordat zij hun sporen hebben verdiend als bewonersinitiatief. Tiny Janssen: "Wij zijn vrijwilligers, maar geen amateurs."

Arthur Rijken, ambtenaar bij de gemeente, geeft aan het erg te waarderen dat Henrie van Summeren van Energiek Elsendorp heel ondernemend is en snel resultaten weet te bereiken. Van Summeren geeft zelf aan dat hij het belangrijk vindt om snel resultaten te laten zien, om mensen mee te krijgen. Een

voorbeeld hiervan is dat hij drie jaar geleden is begonnen met het idee om zonnepanelen te plaatsen op het dak van een bedrijfsgebouw, waar mensen in de omgeving energie van konden krijgen. Een ondernemer wilde zijn dak beschikbaar stellen en binnen twee weken wilden er genoeg bewoners investeren om te kunnen beginnen. Volgens Rijken zorgen de ideeën van Van Summeren voor enthousiasme en weet hij snel oplossingen te vinden voor problemen, mede doordat hij heel praktisch is ingesteld. De achtergrond en persoon van Van Summeren lijkt hiermee een goede aanvulling te zijn op de gemeente. Veel van wat de gemeente waardeert in Energiek Elsendorp lijkt wel in de persoon van Van Summeren te zitten. Het is de vraag wat er zou gebeuren wanneer iemand anders dit zou doen, die wellicht minder goed aanvult. Van Summeren zelf geeft ook als aandachtspunt aan dat het team rondom hem nog wat sterker mag worden, zodat het minder op hem leunt.

Energiek Elsendorp waardeert het vertrouwen dat zij krijgen van de gemeente. De gemeente laat dat bijvoorbeeld zien door mee te financieren in het eerder genoemde project met zonnepanelen op het dak van een bedrijfspand. Ook vinden zij het prettig dat de gemeente een faciliterende rol heeft in het regelen van zaaltjes en uitnodigen van bewoners. Zij merken echter wel dat de gemeente worstelt met de regierol die ze volgens hen wel zouden moeten hebben. Waarbij niet helder is of beide partijen hetzelfde beeld hebben bij deze regierol. Soms pakt de gemeente die rol volgens Energiek Elsendorp wel goed op, maar vaak heeft het bewonersinitiatief het idee dat de regie – volgens hen het initiatief voor plannen en het samenbrengen van partijen – meer bij hen ligt, dan bij de gemeente. Hier zijn zij niet op uit, maar is een gevolg van hoe actief zij zelf zijn en de beperkte capaciteit vanuit de gemeente. Daardoor is de gemeente voor hen meer facilitator dan samenwerkingspartner op dit moment. Zij missen vernieuwing bij de gemeente en een partij die op de troepen vooruit loopt. Zij hebben de gemeente namelijk wel nodig om hun ideeën te kunnen realiseren. Tegelijkertijd is het onduidelijk in hoeverre Energiek Elsendorp een duidelijk beeld heeft van waar zij naartoe willen en dit beeld deelt met de gemeente.

Naarmate de energietransitie zich verder ontwikkelt, merkt Energiek Elsendorp dat de samenwerking met de gemeente steeds meer tijd vraagt van de Koplopergroep. Bijvoorbeeld voor het meedenken over het beleid of het ontwikkelen van projecten. Tot op heden is alles nog op vrijwillige basis, maar Van Summeren geeft aan dat daar ook een limiet aan zit. De gemeente en Energiek Elsendorp merken ook cultuurverschillen die samenwerking moeilijker maken. Zo is de ervaring van de bewoners dat de gemeente veel papierwerk produceert, waar zij weinig mee kunnen. De gemeente is zich er bewust van dat de bewoners niet op beleidsstukken zitten te wachten, en proberen zo pragmatisch mogelijk te werken. Maar hierin lijken zij elkaar nog niet altijd te vinden.

Volgens de bewoners moest 'de gemeente' in het begin wennen aan het initiatief vanuit de inwoners van Elsendorp, maar erkennen ze nu het belang van de coöperatie. Janssen geeft daarbij wel aan dat het ook moeilijk is dat bewoners op politiek niveau te maken hebben met wisselingen van wethouders. Het hangt van de persoon af of ze jouw doelen steunen of niet. Janssen:

“De ene keer heb je geluk als gemeenschap, de andere keer heb je pech”. Van Summeren noemt daarbij dat hij heeft gemerkt dat gemeenteraadsleden nog weinig weten over de energietransitie, en volgens hem mede daardoor hier negatief over zijn. Omdat beleid ontbreekt over de samenwerking met bewonersinitiatieven, kan dit deze samenwerking kwetsbaar maken en is de kwaliteit van de samenwerking voor een groot deel afhankelijk van de persoonlijke relaties tussen wethouders, ambtenaren en bewoners.

Wat gaat goed in de samenwerking, wat kan beter?

Uit de gesprekken kwam een aantal knelpunten en succesfactoren in de samenwerking naar voren. Deze zijn in de tabel hieronder samengevat.

Succesfactoren	Knelpunten
Bewonersinitiatief krijgt ruimte en vertrouwen van de gemeente	De gemeente loopt nog niet voorop in het maken van plannen
Bewonersinitiatief wordt (materieel) gefaciliteerd door de gemeente	Gemeente heeft relatief weinig capaciteit en middelen voor de energietransitie
Bewonersinitiatief kan snel reageren op kansen of beleidsstukken	Vrijwillige inzet van bewoners dreigt overvraagd te worden
Ideeën van het bewonersinitiatief geven de gemeente energie	Het bewonersinitiatief draait op de inzet van slechts één of enkele moeilijk vervangbare personen, wat het kwetsbaar maakt.
Betrokkenheid van het bewonersinitiatief zorgt voor enthousiasme bij de gemeente	Gemeente krijgt bewoners minder makkelijk betrokken bij het meedenken over het hogere doel: waarom zijn we bezig met de energietransitie? Daar is een werkgroep bewustwording voor, waar ze moeilijker mensen voor krijgen.
Bewonersinitiatief zorgt voor snelle oplossingen voor problemen	Gemeenteraadsleden hebben weinig informatie over de energietransitie.

Ervaring met begrippen top-down en bottom-up

In de gesprekken is verkend wat de geïnterviewden verstaan onder ‘top-down’ en ‘bottom-up’ partijen en activiteit in de energietransitie. De gemeente Gemert-Bakel ziet voor zichzelf een top-downrol, vooral in het bieden van kaders. Zoals het nemen van beslissingen in het algemeen belang, het (door de gemeenteraad) aanwijzen van gebieden waar duurzame opwek van energie kan gaan plaatsvinden en het regionaal afstemmen van doelen voor de Regionale Energie Strategie (RES). Onder bottom-up verstaan zij inzet vanuit bewoners en bedrijven. Die is nodig om te zorgen dat projecten die door de gemeente mogelijk worden gemaakt, ook daadwerkelijk van de grond komen. Zij mogen volgens de gemeente invullen wat zij willen in een door de gemeente aangewezen gebied. Zo bijten top-down en bottom-up elkaar volgens de gemeente niet, maar vullen ze elkaar aan. Het bewonersinitiatief ziet top-down vooral als zaken die worden opgelegd door overheden of andere organisaties, zoals wanneer de burgemeester met een voorstel komt.

Bottom-up wordt in principe door de gemeente gezien als bewoners die meedoen in plannen van de overheid. Dit lijkt niet helemaal in lijn met de manier waarop dit in de praktijk bij hen gebeurt, waarin tenminste een aantal plannen op initiatief van bewoners wordt ontwikkeld. Daarbij hangt het volgens de gemeente af van het onderwerp en domein hoe intensief bewoners kunnen meedoen. Oftewel op welke trede van de in het beleid gehanteerde participatieladder zij mee kunnen doen. Daarbij moet de gemeente hen minimaal informeren, maar in een aantal gevallen kunnen bewoners ook echt meedoen, zoals bij de aanleg van een zonnepark. Het bewonersinitiatief ziet dit begrip net iets anders. Zij zien bottom-up als initiatieven die op de woon- of werkplek ontstaan, waarmee er meteen meer steun voor is onder bewoners. Omdat bottom-up begint op basis van wat er leeft en wat er kan. Volgens hen is dit de toekomst, en moet de overheid daar aan gaan wennen. Een belangrijke reden hiervoor is dat klein beginnen een oplossing is voor veel problemen. Janssen zegt hierover: “Frits Philips is ook niet met 100.000 werknemers begonnen.”

Hebben de gemeente en Energiek Elsendorp de ervaring dat deze begrippen meer afstand creëren tussen hen? Volgens hen in principe niet. Sommige onderwerpen kun je beter top-down aanpakken, en andere bottom-up. “Het is niet of of, maar en en.” Volgens Tiny Janssen krijgen top-down ideeën wel vaak te maken met meer scepsis en wantrouwen vanuit bewoners. Iets alleen top-down aanpakken, gaat daardoor vaak mis. De rol van bewoners wordt daarbij volgens Henrie van Summeren in het beste geval groter naarmate je dichterbij de uitvoering van een project komt. Zij geven een aantal ideeën voor hoe top-down en bottom-up goed op elkaar kunnen aansluiten. Een eerste belangrijk punt is oog voor elkaar. Hij zegt daarover: “Als de top geen oog heeft voor de bottom dan leidt dat tot afstand.” Een ander punt is het niet te strak opleggen van beleid. Henrie van Summeren: “Er moet wel beleid zijn, maar dit moet niet te strak opgelegd worden, want dan ontstaat er weerstand.” Als je iets voorschrijft als overheid, dan moet je volgens hem goed uitleggen waarom je het doet en waar de voordelen liggen, dan krijg je bottom-up ook mee.

Mogelijke andere manieren van samenwerken

In de gesprekken kwamen een aantal vragen aan de orde over hoe de samenwerking ook anders zou kunnen. Daarbij zou het bewonersinitiatief graag willen dat de gemeente meer een regierol op zich neemt, zoals het samenbrengen van partijen, het delen van goede voorbeelden of het stimuleren van bewonersinitiatieven ook op andere onderwerpen dan energie. Zij hebben de gemeente namelijk nodig om hun plannen te kunnen realiseren. Andersom kan volgens Energiek Elsendorp de gemeente bewoners vaker inzetten, en niet denken dat ze zelf alle wijsheid in pacht hebben.

Het bewonersinitiatief ziet voor veel activiteiten in de energietransitie een grote rol voor bewoners, maar noemt wel dat zij hiervoor een vergoeding nodig hebben wanneer er meer van hen wordt gevraagd dan aan een vrijwilliger gevraagd kan worden. Ook is het van belang dat een diverse groep bewoners meedoet, bijvoorbeeld qua leeftijd. Een manier om bijvoorbeeld jongere

mensen mee te krijgen is door afgebakende klussen aan te bieden waarbij zij mee kunnen doen, zodat het hen niet teveel tijd kost wanneer zij bijvoorbeeld een jong gezin hebben. Daarbij kan de gemeente nog meer oog hebben voor talentvolle bewoners in de gemeente, en hen vervolgens ondersteunen.

Wat interessant is, is dat de gemeente in veel activiteiten die moeten gebeuren voor de energietransitie, vooral een grote rol voor zichzelf ziet en een kleinere voor bewoners. Zoals bij het in gesprek gaan met bewoners over hun wensen en het bepalen in hoeverre bewoners mogen participeren. Het bewonersinitiatief ziet dit juist andersom. Wat ze wel delen, is dat er naarmate het dichterbij de uitvoering komt, de rol van bewoners groter wordt. In het opzetten van projecten heeft de gemeente(raad) bijvoorbeeld een rol om beleid te maken en geschikte gebieden voor opwek van energie te zoeken, en bewoners samen met bedrijven om het in te vullen. Zo wordt de RES, die ver van de uitvoering af staat, door beiden als vooral een overheidsaangelegenheid gezien.

2.2 Casus 2: Arnhem

Gemeente	Arnhem (provincie Gelderland)
Energiecoöperatie	Rijn en IJssel Energiecoöperatie (opgericht in 2012)
Bewonersinitiatief	Hoogkamp Energie Arnhem
Inwonersaantal	Totaal gemeente: 157.000 (24 wijken) Klingelbeek: 1.425 (kleinste wijk) Hoogkamp/Burgemeesterswijk: 7.710 Rijkerswoerd: 12.785 (grootste wijk)
Ambitie klimaatdoelen	De klimaatdoelstelling is 61% CO ₂ -reductie ten opzichte van 2017, met als tussendoelstelling 25% in 2023. Met als einddoel een klimaatneutrale gemeente in 2050.
Ambitie duurzame energieopwekking	4 windmolens in 2023 en 5 windmolens in 2030. 150.000 zonnepanelen op daken en woningen in 2023 en 250.000 in 2030. De rest wordt bepaald binnen de regionale energiestrategie.

In Arnhem hebben de gemeente en wijkorganisaties een traditie van samenwerken aan de stad. Het verschil tussen arm en rijk is in Arnhem, na Den Haag, het grootste van de Nederlandse steden. Daarom is de visie 'de ongedeelde stad' met als doel om minder ongelijkheid te krijgen in Arnhem al jarenlang een belangrijke pijler in de samenwerking, ook in de energietransitie. In het actieprogramma 'New Energy made in Arnhem' (NemiA) en andere aanpakken geeft de gemeente concreet richting en vorm aan de energietransitie. Bewonersinitiatieven en een wijkgerichte (van onderop) aanpak van sociaal-maatschappelijke opgaven nemen daarbij een belangrijke plaats in. De gemeente Arnhem werkt veel samen met veel verschillende partijen,

waaronder de Rijn en IJssel Energiecoöperatie en het wijkinitiatief Hoogkamp Energie Arnhem. In deze casus staat de samenwerkingsrelatie tussen deze initiatieven en de gemeente centraal.

Beleid gemeente Arnhem

New energy made in Arnhem

In januari 2020 is in Arnhem het nieuwe energieprogramma 'New energy made in Arnhem 2020-2030' gestart. Dit volgt op het eerdere 'Programma Arnhem Energiestad 2011-2014' en 'NemiA 2015-2020'. Het huidige programma is een uitwerking van de verschillende internationale (VN-klimaatakkoord van Parijs), landelijke (Klimaatakkoord) en provinciale (Gelders Energieakkoord) klimaatplannen en doelen. Het doel is het tegen-

gaan van klimaatverandering door op regionaal en stadsbreed niveau de energietransitie te stimuleren met grootschalige opwek van duurzame energie met zonnepanelen en windmolens. Daarbij worden op wijkniveau initiatieven van bewoners gestimuleerd en betrokken en wordt energiearmoede en schuldenproblematiek tegengegaan. Hans van Ammers, strategisch bestuursadviseur bij de gemeente Arnhem, is één van de ambtenaren die zich vanuit de gemeente bezig houdt met de wijkgerichte energietransitie. Volgens Van Ammers raakt de energietransitie iedereen en is het uitgangspunt daarom dat de transitie voor iedereen haalbaar en betaalbaar moet zijn. In de woorden van Van Ammers: “De energietransitie is naast de technische en financiële vooral een sociale opgave”.

Binnen het NemiA-programma wordt ook gewerkt aan de transitievisie warmte, die zoals in alle Nederlandse gemeente voor eind 2021 rond moet zijn. Per wijk staat hierin hoe er wordt toegewerkt naar aardgasvrij wonen binnen welke tijd, met aandacht voor techniek en kosten. De aanpak wordt gebaseerd op het profiel van de wijk, de beschikbare warmtebronnen en andere relevante zaken. In 2030 moeten de eerste wijken over zijn op een duurzame warmtebron met als einddoel 2050, wanneer alle Arnhemse woningen energieneutraal moeten zijn. De gemeente Arnhem ontwikkelt de plannen in overleg met belangrijke partijen uit iedere wijk, zoals woningcorporaties, netbeheerder, grotere bedrijven en de huurders en bewoners.

De gemeente Arnhem geeft aan haar bewoners zorgvuldig en op tijd te willen betrekken bij de energietransitie. Zij ziet bewonersinitiatieven en lokaal eigenaarschap als de meest optimale manier om bewoners een stem te geven in de wijkgerichte aanpak van de energietransitie. Het past in het Arnhemse energieprogramma dat er in zoveel mogelijk wijken duurzame bewonersinitiatieven ontstaan. Dat zal echter niet in alle wijken en buurten een realistische aanpak zijn. Van Ammers zegt hierover: “We willen dat alle bewoners van onze stad – dus ook zij die niet direct de handen uit de mouwen steken als het gaat om de energietransitie - kunnen profiteren van de positieve effecten van de

energietransitie”. Inmiddels zijn er initiatieven uit dertig verschillende delen van de stad; twee jaar geleden waren dat er nog maar vier.

Daar waar bewonersinitiatieven actief zijn steunt de gemeente hen in collectieve activiteiten op wijkniveau voor duurzame energieopwekking, ontwikkeling van kennis en bewustwording. Bewonersinitiatieven staan dicht bij de wijkbewoners uit hun eigen gemeenschap. De initiatiefnemers wonen er zelf en kennen de dynamiek van hun wijk vaak beter dan de gemeente. Bovendien blijken veel initiatiefnemers te beschikken over relevante professionele kennis en ervaring. Wijkinitiatieven kunnen daarom, in potentie, beter dan wie ook de betrokkenheid van bewoners bij de planvorming en uitvoering van de energietransitie vormgeven.

De Arnhemse AANpak

Naast het energieprogramma NemiA, loopt er in Arnhem een aanpak vanuit de gemeente met als slogan ‘Arnhem AAN, goed bezig!’. Dit is een ‘permanente communicatiecampagne’, gericht op actieve wijkinitiatieven en de bewustwording in de stad rond de onderwerpen energie en klimaat (zie ook de website ArnhemAAN.nl). De ‘Arnhemse AANpak’ verwijst naar de aanpak waarop de gemeente de energietransitie in en met de wijken wil gaan realiseren. Uitgangspunt is dat ze de energietransitie in Arnhem ‘samen, eerlijk en duurzaam’ willen doen met een goede en tijdige betrokkenheid van inwoners. De aanzet voor de Arnhemse wijkaanpak is ontstaan toen Arnhem deelnam aan het Europese Interreg NWE-project Climate Active Neighbourhoods (CAN), dat liep van 2016 tot en met 2019. Het hoofddoel van het project was het verlagen van de CO₂-uitstoot met als focus (kwetsbare) wijken. Arnhem richtte zich daarbij op de vraag hoe zij actieve wijkinitiatieven het beste kunnen ondersteunen zodat ze, vanuit hun eigen wensen en ambities, een bijdrage kunnen leveren aan de energietransitie.

Met subsidie van het Europese CAN-project is ook het AANjaagfonds ingericht. Met dit fonds zijn vanaf januari 2018 bestaande en startende bewoners-

initiatieven ondersteund bij activiteiten die energie- en klimaatmaatregelen in hun eigen wijk stimuleren. Het fonds is in 2018 gestart met een budget van 250 duizend euro en in 2019 eenmalig uitgebreid met 50 duizend euro. Initiatieven kunnen een aanvraag indienen voor ondersteuning. Vanuit het fonds kan onderzoek (bijvoorbeeld energiescans) worden gefinancierd, maar ook bewustwordingsactiviteiten (bijvoorbeeld een website) en het inschakelen van zogenaamde 'AANjagers'. Dit zijn stadsgenoten met specifieke kennis, ervaring en vaardigheden waarmee initiatieven hun activiteiten beter en sneller kunnen uitvoeren. Voor het programma is een groep van vijftien à twintig AANjagers met verschillende achtergronden gevormd. De AANjagers kunnen de initiatieven op allerlei manieren ondersteunen, zoals met een adviesgesprek, een energie-, groen- of klimaatonderzoek, het ontwikkelen en begeleiden van een aanpak, het trainen en inzetten van energiecoaches, instrumenten uit een 'toolbox' (bijvoorbeeld inzet van een warmte-camera of een keukentafel- c.q. 'appeltaartgesprek') en het organiseren van informatieavonden voor de wijk. Omdat dit succesvol verloopt heeft het college van Arnhem eind 2019 besloten het AANjaagfonds met twee jaar te verlengen.

De Rijn en IJssel Energiecoöperatie

De gemeente Arnhem werkt in de energietransitie samen met de lokale Rijn en IJssel Energiecoöperatie. "Het is een coöperatie van, voor en door Arnhemmers en omgeving", zegt David Willemsen, projectleider bij de coöperatie. De Rijn en IJssel Energiecoöperatie heeft eind 2019 279 leden. Dit zijn voornamelijk hoogopgeleide en financieel beter gesitueerde Arnhemmers. De coöperatie houdt zich, onder andere in opdracht van de gemeente, bezig met energiebesparing en het ontwikkelen van projecten voor de opwek van duurzame energie. Vanuit het Arnhemse energieprogramma ondersteunen zij bovendien wijkinitiatieven met instrumenten en woonwenscoaches. Verder is de energiecoöperatie uitvoerder van het regionale energieloket ELMG, Energie Loket Midden Gelderland. Bij het energieloket kunnen bewoners terecht voor energievragen over hun eigen huur- of koopwoning. Ook is ELMG uitvoerder van een aantal activiteiten gericht op wijkinitiatieven binnen de Arnhem AAN campagne, zoals de energiescans (om te zien waar energie in huizen uitloopt).

Willemsen is vanuit de coöperatie ook betrokken bij het ontwikkelen van Windpark Koningspleij, dat vier windturbines van 3,5 Megawatt per stuk gaat krijgen (zie ook website www.windparkkoningspleij.nl). Daarnaast worden verschillende zonneparken ontwikkeld, zoals de carport Gelredome met 6000 zonnepanelen waaronder mensen kunnen parkeren. De coöperatie verwacht dat het aantal leden zal groeien wanneer de windmolens klaar zijn en mensen worden uitgenodigd om deel te nemen.

Hoogkamp Energie Arnhem

Hoogkamp Energie Arnhem is één van de eerste actieve wijkinitiatieven in Arnhem en de actieve bewonersorganisatie waar de gemeente mee samenwerkt in het kader van de Arnhemse AANpak. Het is een bewonersgroep uit de middelgrote wijk Hoogkamp. Sinds hun start in november 2016 heeft Hoogkamp Energie tien goed bezochte buurtavonden georganiseerd rond de onderwerpen energiebesparing, isoleren, CV-tuning, mobiliteit, landelijk en lokaal beleid energietransitie en zelf energie opwekken. Ook zijn jaarlijks

meerdere wandelingen met een warmtecamera georganiseerd. Daarnaast heeft een werkgroep een vergaand plan ontwikkeld voor een wijkwarmtepomp, zo mogelijk in beheer van een eigen coöperatie. Dit plan is voor de gemeente reden om Hoogkamp, samen met de naastgelegen wijk Sterrenberg, als kansrijke wijken te zien om verder te onderzoeken of het mogelijk is de twee wijken in 2030 aardgasvrij te hebben gemaakt.

Paul Vlaar is een wijkbewoner die vanaf de oprichting actief is bij Hoogkamp Energie. Hij is gepensioneerd en heeft lang gewerkt bij Movisie, een kennisinstituut voor zorg en welzijn. Daar was hij expert professionalisering sociaal domein. Eerder werkte hij als opbouwwerker in de stadsvernieuwing in Groningen en Nijmegen. Nu houdt hij zich volop bezig met duurzaamheid. Dat begon toen bij bezig was met de renovatie en verduurzaming van zijn eigen huis en een oproep zag in de buurtapp Nextdoor. Wie hadden er zin om mee te werken in een energiewerkgroepje? Daar heeft Vlaar meteen ja op gezegd. De buurtavonden werken volgens Vlaar heel goed om mensen bewust te maken van het belang van de energietransitie. Later is hij ook AANjager geworden. Vlaar heeft op verzoek van de gemeente samen met twee andere AANjagers een wijkinitiatief opgezet in een wijk in Arnhem Zuid. Wat Vlaar ook ziet is dat voor bewoners in de meeste gevallen energie of klimaat niet hoog op de agenda staat. In sommige wijken speelt hardnekkige armoede, wat zich bijvoorbeeld uit in het niet kunnen betalen van de energierekening.

Paul Vlaar pleit voor herintroductie van de opbouwwerker nieuwe stijl. Mensen die met beide benen in de gemeenschap staan, hun wijk kennen 'van binnenuit', om te kunnen aansluiten bij wat mensen werkelijk bezighoudt. Hij stelt de introductie van de 'sociale energiecoach' voor. Daar ziet hij een belangrijke rol voor individuele ondersteuning en begeleiding van bewoners. Maar hij ziet als oud-opbouwwerker ook een belangrijke nieuwe rol voor opbouwwerkers en het sociale domein bij de energietransitie. Zij kunnen de wijkbewoners helpen om zich te organiseren en hen ondersteunen in het complexe proces van de energietransitie. Met name in kwetsbare wijken.

Samenwerking in de praktijk

Er zijn veel connecties tussen de gemeente Arnhem, de Rijn en IJssel Energiecoöperatie en de wijkinitiatieven, waarvan Hoogkamp Energie Arnhem er één is. Paul Vlaar had al een contact bij de gemeente. Degene die de oproep op buurtapp Nextdoor plaatste waar hij op reageerde was het Arnhemse raadslid Mieke Hegge. Zij heeft na een bijeenkomst van Buurkracht, die ondersteuning biedt aan buurtinitiatieven op het gebied van de energietransitie, het initiatief genomen om de energiewerkgroep op te richten.

In het Arnhemse Coalitieakkoord 2010-2014 was al opgenomen dat de gemeente lokale energiecoöperaties die met grootschalige wind-energieopwekking aan de slag gaan, graag ondersteunt. David Willemsen, nu communicatieadviseur van de Rijn en IJssel Energiecoöperatie, was als raadslid twee termijnen actief in de gemeenteraad van Arnhem. Hij heeft ook meegedaan met de onderhandelingen voor het voorlaatste collegeakkoord. "De Rijn en IJssel Energiecoöperatie is zagezegd een uitvloeisel van het zaadje wat we eerder hebben geplant", zegt Willemsen. De zaadjes die hij heeft helpen

planten in 2010, kon hij in 2014, na het verlaten van de raad, verder laten bloeien toen hij in de 'uitvoering' bij de energiecoöperatie aan de slag ging.

Willemsen is ook voorzitter van het kernteam dat het AANjaagfonds beheert en de aanvragen voor ondersteuning door de wijkinitiatieven beoordeelt. In dit team zitten naast Willemsen vier ambtenaren uit het energietransitieteam waaronder Van Ammers. De ambtenaren zijn volgens Willemsen 'vrijgespeeld' om min of meer 'los' van de gemeentelijke organisatie te werken. "Het zijn ambtenaren die openstaan voor nieuwe dingen, lijntjes hebben open staan binnen de gemeente", aldus Willemsen. Volgens Willemsen is bewust gekozen voor een eenvoudige manier waarop bewonersinitiatieven aanspraak kunnen maken op een bijdrage uit het AANjaagfonds. De gemeente kan zo snel een zetje geven aan innovatieve ideeën uit de wijken.

De samenwerking tussen de gemeente en de bewonersinitiatieven krijgt verder vorm in regelmatige bijeenkomsten met de AANjagers, waar ervaringen worden gedeeld en betrokkenen worden bijgepraat over ontwikkelingen en plannen, en intensieve contacten met het groeiend aantal wijkinitiatieven. Ook de Energiecafé's, netwerkbijeenkomsten van het energieprogramma 'New Energy Made in Arnhem' en de deelname van ambtenaren aan veel bewonersavonden en wijkactiviteiten dragen bij aan de ontwikkeling en groei van een netwerk van ambtenaren, initiatiefnemers/bewoners en professionals in de stad. Deze rollen zijn bovendien niet exclusief. Het is niet ongebruikelijk dat ambtenaren ook actief zijn in een initiatief in de eigen wijk, dat professionals initiatiefnemer zijn in hun eigen wijk en dat zij ook hun stem laten horen in de Rijn en IJssel Energiecoöperatie. Top-down en bottom-up ontmoeten elkaar in dit netwerk op persoonlijke titel, wat ook het leggen van zakelijke contacten makkelijker maakt.

Wat hebben gemeente en bewonersinitiatieven aan elkaar?

Voor het realiseren van de energietransitie zet de gemeente Arnhem opdrachten uit bij de Rijn en IJssel Energiecoöperatie. Deze zijn gericht op

energiebesparing, duurzame opwek van energie, voorlichting en ondersteuning van initiatieven via energieloketten. De energiecoöperatie wordt door de gemeente gezien als een professionele samenwerkingspartner in het ondersteunen van wijkinitiatieven. Zij worden door de gemeente dus niet gezien als een bewonersinitiatief, zoals de wijkinitiatieven dat wel zijn, hoewel de leden wel vooral inwoners van Arnhem zijn.

De gemeente is positief over de samenwerking met de energiecoöperatie. Tegelijkertijd zou deze zich volgens hen nog verder kunnen ontwikkelen als partner bij het ondersteunen van wijkinitiatieven en daarmee bij de sociale opgave van de energietransitie. Een zorg die zowel bij de gemeente als bij de energiecoöperatie leeft is of de coöperatie continuïteit kan blijven bieden in de samenwerking. Dezelfde zorg geldt voor beginnende en groeiende wijkinitiatieven. De reden hiervoor is dat de financiering van projecten van de coöperatie vanuit de gemeente op ad hoc basis is, en niet structureel. Hierdoor is er sprake van een constante onzekerheid over het voortbestaan van de coöperatie. Een andere kwetsbaarheid is dat zij voor financiering afhankelijk zijn van de gemeente. Bovendien heeft de coöperatie veel zzp'ers in dienst waarmee een vaste staf ontbreekt die duurzaam betrokken is. Dit maakt het bij elkaar lastig om verder te groeien en te professionaliseren. De gemeente realiseert zich echter ook dat een vaste staf vraagt om meer financiering.

De doelgroep waar de energiecoöperatie zich momenteel met name voor inzet is volgens Willemsen: "de doelgroep die het zelf aan wil pakken en zelf ook organisatiekracht heeft". Hij vervolgt: "Waar we op uit zijn, is dat de mensen uit deze doelgroep een soort van partner van ons worden. En die partner word je pas als je dicht bij de mensen komt, als je open bent en met ze meedenkt. Voor het laten slagen van de (wijkgerichte) energietransitie is echter meer nodig en zullen we alle bewoners moeten benaderen en zo nodig ondersteunen." Dat vraagt een andere focus en bredere doelgroep, zodat ook mensen met een smalle beurs of met sociale problemen kansen kunnen gaan zien in de energietransitie.

Wat gaat goed in de samenwerking, wat kan beter?

Uit de gesprekken kwam een aantal knelpunten en succesfactoren in de samenwerking tussen de drie organisaties naar voren. Deze zijn in de tabel hieronder samengevat.

Succesfactoren	Knelpunten
Buurtavonden zorgen voor laagdrempelige betrokkenheid bewoners en bewustwording bij hen	Spannend of een initiatief nog zal blijven bestaan als de aandacht vanuit de gemeente ophoudt
Instrumenten als de warmtecamera wandeling en energetische scans voor woningen zijn leerzaam	Het is de vraag of de gemeente alle 24 Arnhemse wijken evenveel ondersteuning kan geven
AANjagers met ervaring met een buurtinitiatief stimuleren bewoners van andere wijken om een initiatief te starten	In wijken waar armoede, schuldenproblematiek en andere sociale problematiek heerst, is het lastiger om mensen georganiseerd te krijgen en vraagt dus om een andere aanpak
Gemeente faciliteert de start van een buurtinitiatief	Een bredere doelgroep bereiken dan hoogopgeleide actieve bewoners is een uitdaging
Gemeente geeft veel ruimte, alle medewerking en biedt ondersteuning, zowel financieel als vanuit beleid	Het is moeilijk om een bewonersinitiatief op te richten en in stand te houden, dat lukt niet iedereen
Aanwezigheid van betrokken ambtenaren bij buurtavonden	Om een goede samenwerkingspartner te zijn voor de gemeente is een zekere mate van continuïteit en professionaliteit van initiatieven van belang die lastig te realiseren is
Toekomstige kans om welzijnsorganisaties te betrekken bij de energietransitie voor een 'sociale energietransitie'	Bij groei van bewonersinitiatief gestoeld op vrijwillige inzet loopt men tegen een grens aan van wat nog vrijwillig gedaan kan worden

Hoe gaat Arnhem om met begrippen als top-down en bottom-up

Volgens de geïnterviewden gaat het verschil tussen top-down en bottom-up over de vraag in hoeverre bewoners betrokken worden bij de besluitvorming en (mee)beslissen over de energietransitie, maar ook meedoen bij de realisatie in de eigen wijk. "Top-down is als de gemeente bedenkt, deze wijk gaan we over tien jaar van het gas afhalen en we gaan het all-electric maken. En dan vanuit die starre houding de wijk in gaan. Op zo'n moment heb je dus helemaal niets meer te zeggen als bewoner", aldus Willemsen. Dat is dan ook de aanpak waarvoor in Arnhem nadrukkelijk niet wordt gekozen al heeft de gemeente wel de taak om duidelijke ("top-down") kaders te scheppen waarbinnen de wijken aan de slag kunnen, zo vinden de geïnterviewden. Een regierol voor de energietransitie in de stad is er wel één waarvoor de verantwoordelijkheid bij de gemeente ligt, maar wel altijd in een aanpak samen met bewoners.

Dat er top-down klimaatdoelen zijn gesteld, vinden de geïnterviewden een goede zaak. Het geeft richting, toont de urgentie aan en dat is goed. Zij vinden daarbij dat er qua activiteiten en beweging in de energietransitie veel gebeurt, maar dat er voor het behalen van de grote doelen nog wel meer nodig is. Van Ammers zegt hierover: "In sommige wijken zijn de bewoners niet in staat om zelf die stappen te zetten om hun eigen huis energieneutraal te maken. Ze hebben er simpelweg de middelen niet voor al zouden ze het willen. Dus denken we inmiddels hard na over hoe we hen kunnen ondersteunen zodat de energietransitie in de wijken ook het draagvlak behoudt." Aanvullend centraal beleid met heldere doelstellingen is volgens de geïnterviewden nog wel nodig als Arnhem nog meer vaart wil maken in het behalen van de energiedoelen. Dat werd geïllustreerd tijdens een inspraakavond van de gemeenteraad in 2019, waar een initiatiefnemer van één van de wijkinitiatieven pleitte voor een meer sturende overheid. Daarmee doelde hij op de behoefte van actieve bewoners en wijkinitiatieven aan een duidelijke richting in het gemeentebestuur, een helder toetsingskader en hardere doelstellingen, waaraan bewoners zich kunnen optrekken.

3 Theoretisch kader

3. Theoretisch kader

3.1 Sturen in de energietransitie

In de casussen is te lezen hoe in de praktijk activiteiten vanuit 'top-down' (de gemeente) en 'bottom-up' (het bewonersinitiatief) elkaar aanvullen en versterken in het vormgeven van de energietransitie. Deze twee casussen en andere in eerder onderzoek, zoals dat van Buitelaar & Heeger (2018), laten zien dat het niet gaat om het maken van een keuze voor het een of het ander. In veel gevallen is er vanuit beiden activiteit en is samenwerking van belang om elkaar goed aan te kunnen vullen. En hoewel deze begrippen nog volop gebruikt worden in de praktijk en ieder hier zijn eigen beeld bij heeft, is het de vraag hoe relevant ze tegenwoordig nog zijn. Ze wijzen op een hiërarchisch verschil dat steeds kleiner wordt. Meer dan een hiërarchische indeling maken, is het nu van belang om taken en verantwoordelijkheden te verdelen. Henk Oosterling (2019), filosoof en oprichter van Rotterdam Vakmanstad, stelt hierover: *"Top-down en bottom-up zijn niet meer relevant. Het individu, de school, het schoolbestuur, de gemeente, de wijk, het curriculum, de ouders; alles is verknoopt en beïnvloedt elkaar."* In dit hoofdstuk wordt op basis van literatuur uit theorie en praktijk verkend wat er onder de begrippen top-down en bottom-up wordt verstaan en of je hier ook anders naar kunt kijken. Ook worden een aantal uitdagingen voor samenwerking tussen 'top-down' en 'bottom-up'partijen uit de literatuur op een rij gezet. Om daarmee de informatie uit de praktijk van de casussen aan te vullen met theoretische inzichten.

Veranderende ideeën over sturing

Vroeger was de wereld nog overzichtelijk: een overheid geeft een ander opdracht om iets te doen die dit dan uitvoert. Bestuurders werkten op een 'plan and do' manier, vaak bestaand uit voorschriften, structuren en processen gericht op het uitwerken van doelstellingen (Verlet, 2008). Deze

benadering werd door een steeds sterkere toepassing van de New Public Management methode onhoudbaar. Deze methode draait om het toepassen van elementen uit de private sector (de markt is aan zet) op de publieke sector. Dit leidde tot kleinere overheidsorganisaties en taken die worden gedeeld met semi-publieke en private (markt)partijen. De spanningen die dit met zich meebracht, leidde weer tot een andere benadering: de introductie van het begrip 'governance'.

Voor de jaren '70 werd het begrip governance nog nauwelijks gebruikt. Een definitie hiervan is, als Engelse term, ook lastig; vele boeken zijn er al over geschreven. Professor Jan Jonker (2011) schrijft hierover: *"De definitie van governance komt erop neer dat er in samenwerking en in goede communicatie tussen staat, markt en civil society op verschillende niveaus van internationaal, nationaal, regionaal en gemeentelijk niveau besluiten worden gevormd, bestuurd, geïmplementeerd en geëvalueerd."* Het is dus niet langer alleen de overheid die bezig is met beleid, ook marktpartijen, maatschappelijke organisaties en individuen vervullen hierin een rol. Er bestaan inmiddels vele vormen van governance. Wie op internet zoekt, komt al snel namen tegen als corporate governance, good governance en multi-level governance. Het voert te ver om daar diep op in te gaan, maar het laat wel zien dat er vele keuzes zijn in manieren van sturing.

Complexiteit van de energietransitie

Naast de verschillende mogelijkheden qua sturing blijkt ook de inhoudelijke uitdaging van de energietransitie erg complex te zijn. Karataş (2017) spreekt over de onbepaaldheid, onbegrensde, ambiguïteit en onoplosbaarheid van sommige hardnekkige sociale problemen. Aan de energietransitie zit immers een grote sociale kant vanwege de gedragsverandering en actie die nodig is

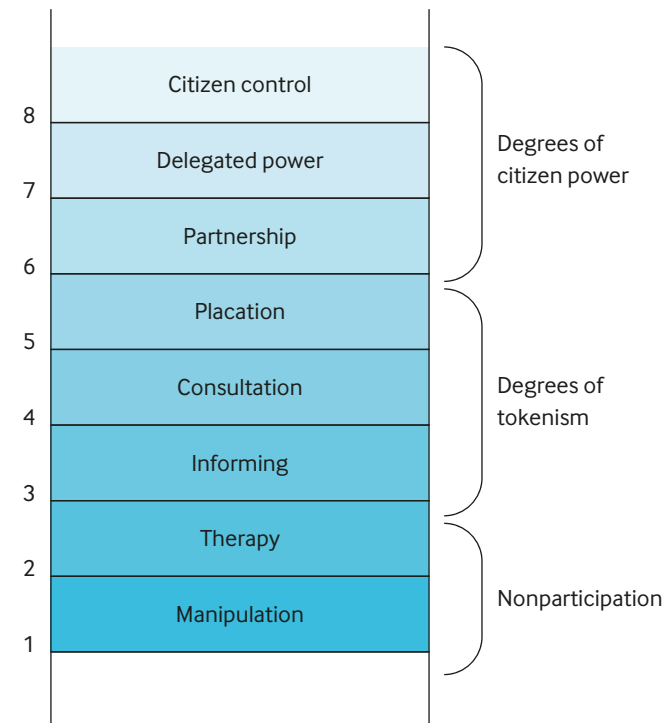
bij bewoners en andere partijen. Levin et al. (2012) beschrijven daarnaast de complexiteit van het probleem van klimaatverandering en mogelijkheden om daar oplossingen voor te vinden:

- Er is een enorme tijdsdruk om nu te handelen. Hoe langer actie wordt uitgesteld, des te groter de impact van klimaatverandering in de toekomst zal zijn.
- Degenen die het probleem veroorzaken, zijn ook bezig met het zoeken naar oplossingen. Het menselijk handelen heeft impact op het klimaat en tegelijkertijd zoeken we in dat handelen oplossingen. Niet alleen het veranderende klimaat is een probleem, ook het handelen van de mens zelf, waarvoor oplossingen dienen te worden gevonden.
- De centrale overheid is niet bij machte om er alleen iets aan te doen. Er is geen centrale overheid die dit probleem overziet en concrete acties kan opleggen.
- Er worden continu argumenten gezocht om het handelen uit te stellen. Het menselijk handelen houdt vaak geen rekening met de langere termijn, het is de korte termijn waarop mensen hun gedrag afstemmen.

Deze opeenstapeling van complexiteit en het ontbreken van een centrale autoriteit maakt dat we hier te maken hebben met een zogenaamd 'super wicked problem'. Vernieuwende manieren van sturing en samenwerking zijn cruciaal om hier mee om te gaan, zowel vanuit de overheid als vanuit de samenleving. Van Buuren en Edelenbos (2019) geven aan dat de energietransitie in de gebouwde omgeving niet zomaar een participatietraject is. De benodigde investeringen in de woningen zullen vooral gedaan moeten worden door bewoners (en bedrijven), de overheid is daarvan afhankelijk. Daarom vragen zij zich af of er sprake is van bewoners die participeren in een overheidsaangelegenheid, of juist van overheden die participeren in een zaak van bewoners? Dat de overheid de 'lead' neemt in zo'n proces, is volgens hen niet meer dan logisch. Maar er is dus ook bescheidenheid nodig vanuit de overheid en een andere kijk op de relatie met de bewoner.

3.2 De rol van de overheid

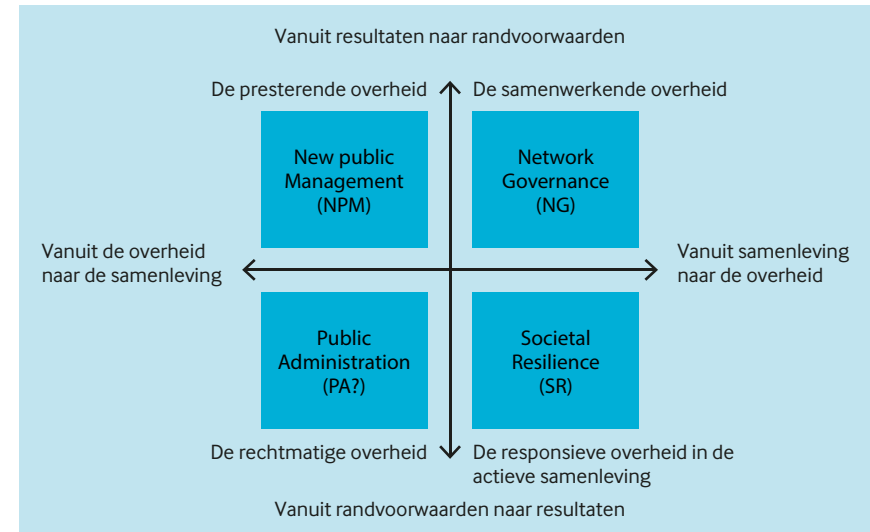
Vanuit de overheid wordt erop ingezet dat alle bewoners (meer) participeren. De participatieladder (Arnstein, 1969; zie figuur 1) wordt door overheden vaak aangehaald als basis voor participatiebeleid. De meeste inspanningen zijn echter gericht op de onderste treden van deze ladder: informeren en consulteren. De hoogste treden, waar het gaat om partnerschap en eigenaarschap, worden veel minder bereikt.

Figuur 1. Acht niveaus van de participatieladder (Arnstein, 1969)

Schulz et al. (2017) van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB) geven met een model inzicht in vier vormen van sturing die een overheid kan gebruiken om een maatschappelijk vraagstuk aan te pakken (zie figuur 2). Deze zijn geplaatst op twee assen. De verticale as geeft aan waar in de sturing de nadruk op ligt: op het behalen van voldoende resultaten of het invullen van voldoende randvoorwaarden? De horizontale as gaat over of de overheid het vraagstuk zelf kan oplossen, of dat zij hier hulp bij nodig heeft van anderen in de samenleving. Aan de linkerkant van het model staan de sturingsvormen waarbij de overheid het vraagstuk vooral zelf oplost. Daarbinnen bestaat de klassieke 'rechtmatige overheid', waarbij ambtenaren de politieke ambities van bestuurders vertalen in beleid. Daarnaast bestaat de 'presterende overheid', wat voortkomt uit de New Public Management benadering waarbij het behalen van resultaten op een efficiënte manier belangrijk is. Aan de rechterkant van het model staan de vormen van sturing die er vanuit gaan dat de overheid het vraagstuk niet alleen kan oplossen. Daarbinnen bestaat de vorm 'samenwerkende overheid', die gebaseerd is op sturing binnen een netwerk van organisaties ('network governance'). Deze vorm is nog wel behoorlijk gericht op het doelgericht bereiken van resultaten. De laatste vorm is de 'responsieve overheid', en is gebaseerd op de groeiende aanwezigheid van 'societal resilience' (maatschappelijke veerkracht). Deze sturingsvorm gaat er vanuit dat er een beweging 'van onderop' is waar een overheid (wanneer ze deze wenselijk vindt) ruimte voor moet maken en deze moet ondersteunen.

Verschillende vraagstukken vragen hierbij om andere vormen van overheidssturing. Volgens de NSOB is de nieuwe uitdaging voor goed bestuur het per vraagstuk bepalen welke vorm van sturing past. De energietransitie is daarbij typisch een voorbeeld van een maatschappelijk vraagstuk dat de overheid niet alleen kan oplossen. En waar bovendien veel activiteit is 'vanuit onderop' door bewonersinitiatieven. Daarom is het ook logisch dat veel overheden sturingsvormen kiezen uit de rechterkant van het NSOB-model.

Figuur 2. Vier vormen van overheidssturing (Schulz et al., 2017)

3.3 De rol van bewonersinitiatieven

In bijna alle steden en dorpen bestaat wel een vorm van een bewonersinitiatief. Dit zijn maatschappelijke initiatieven die ontstaan van onderaf, waarbij bewoners hun capaciteit en middelen inzetten om collectieve acties op te zetten die van belang zijn voor gezamenlijke doelen (Van Meerkerk, 2019). Bewoners bepalen hierbij zelf wat ze willen, hoe ze dat willen bereiken en wanneer ze dat doen. Sinds de kabinetten Balkenende (2002-2010) is de bal voor het oplossen van maatschappelijke vraagstukken voor een groter deel bij 'de burger' gelegd: burgers en hun onderlinge banden en organisaties gelden als nieuwe aangrijpingspunten voor de aanpak van problemen op talloze terreinen. Van informele zorg, integratie, werkloosheid, gezondheid tot en met klimaat en veiligheid. Onder de noemer van actief burgerschap vraagt de Rijksoverheid van mensen om zich als actief en verantwoordelijk burger te gedragen, in plaats van als klagende kiezer of veeleisende klant.

Actief burgerschap, veelal in de vorm van bewonersinitiatieven, ontstaat vaak in nauwe contacten tussen bewoners en professionals. De professionals proberen zich daarbij bescheiden op te stellen. De bewoners staan immers centraal. De betrokkenheid van bewoners moet niet worden ingevuld, maar aangevuld. Instanties moeten zich dienend, in plaats van dominant gedragen. Deze bescheidenheid wordt uitgedrukt in programma's en slogans als 'Het is jouw buurt, wat ga je doen?', 'Het is jouw wijk, dus jij mag het zeggen', 'Wijkaanpak doe(t) er iets mee!' of 'Burgers aan Zet' (Denters et al., 2012).

Deze maatschappelijke initiatieven hebben een aantal kenmerken. De initiatieven ontstaan vaak lokaal. Ze zorgen voor een alternatieve vorm voor traditionele, door overheid-gestuurde diensten, faciliteiten en goederen. Maatschappelijke initiatieven zoeken naar autonomie, eigenaarschap en controle over de besluitvorming. Hier is de interactie met de gemeente dus vaak van groot belang. Om als initiatief te kunnen blijven voortbestaan, wordt er vaak gezocht naar een marktgerichte aanpak om de financiële stabiliteit te bevorderen, maar men is niet gericht op het maken van winst. Op het gebied van de energietransitie springen vooral de energiecoöperaties in het oog. Binnen die groep bestaat ook veel variatie qua aanpak en doelgroep (Collij & Sterrenberg, 2018). De ontwikkeling hiervan is sinds 2011 exponentieel gegroeid en zal naar verwachtingen alleen maar verder groeien (zie box).

De Lokale Energie Monitor houdt de ontwikkeling van energiecoöperaties sinds 2014 jaarlijks bij. Nederland telt volgens de monitor uit 2019 dan in totaal 582 energiecoöperaties, verspreid over alle provincies, regio's en vrijwel elke gemeente. Het aantal leden en/of deelnemers aan projecten wordt geschat op ongeveer 85.000 met een bereik van tenminste 250.000 mensen. 80% van de coöperaties ontwikkelt zonprojecten, 24% windprojecten en een toenemend aantal houdt zich bezig met warmte, mobiliteit en andere innovatieve projecten.

“Het overgrote deel van de lokale coöperaties bestaat uit kleinschalige vrijwilligersorganisaties met een beperkt budget en beperkte jaaromzet. Dat begint te veranderen nu meer coöperaties eigen productie-installaties in beheer hebben en daar inkomsten uit halen. Ze ontwikkelen zich daarmee steeds meer als onderneming. De meer ervaren, oudere lokale coöperaties (ouder dan 3 jaar) hebben een jaaromzet van tussen de 50.000 en 200.000 euro. De grotere windcoöperaties zitten daar boven, met een jaaromzet tot 2,5 miljoen euro (afhankelijk van het aantal windmolens). Volgens de indeling van de Europese Unie zijn de meeste coöperaties hiermee te classificeren als zogenaamde micro-ondernemingen (minder dan 10 werknemers, omzet kleiner dan 2 miljoen). De grotere coöperaties hebben een beperkt aantal mensen op de loonlijst staan die op projectbasis tegen betaling werken. Het is echter niet bekend hoeveel. De inkomsten bestaan uit de opbrengsten van collectieve inkoopacties, energielevering, productie en adviesopdrachten.”

De professionalisering van de coöperatieve beweging zet door. Dit blijkt onder andere uit het toenemende aantal gespecialiseerde dienstverleners, die grotendeels vanuit de coöperatieve beweging zelf ontstaan. Ervaren coöperaties ontwikkelen zelfstandig projecten en hebben een of meerdere mensen in hun midden die zich daar betaald mee bezighouden. Deze mensen ondersteunen vervolgens ook vaak weer nieuwe initiatieven in de regio. Zo ontstaan nieuwe ontwikkelcoöperaties of stichtingen, gespecialiseerde dienstenbureaus en een netwerk van zelfstandige specialisten. Deze leveren in toenemende mate ook adviesdiensten aan andere partijen, zoals lokale bedrijven en gemeenten.

De dynamiek in de samenleving groeit, niet alleen in het energiedomein. Die maatschappelijke dynamiek is onvoorspelbaar en verrast de overheid bijna per definitie (Van der Steen, 2014). Het levert een verschuiving op van het initiatief waarbij bewoners niet alleen meedoen in de participatieladder die door de overheid wordt uitgetekend, maar juist ook daarbuiten. *“Waar voorheen werd gesproken van burgerparticipatie, kan nu beter gesproken worden van overheidsparticipatie”*, zegt Van Meerkerk (2019) daarover. Daarbij horen echter ook de risico's met betrekking tot verantwoordelijkheid, continuïteit en afweging van publieke belangen. Immers, hoe verhoudt een bewonersinitiatief zich tot de andere belangen in het publieke domein en wat gebeurt er als een initiatief ophoudt te bestaan? Dit zijn met name belangrijke vragen wanneer de rol van een initiatief groter wordt en de samenwerking met de overheid intensiever.

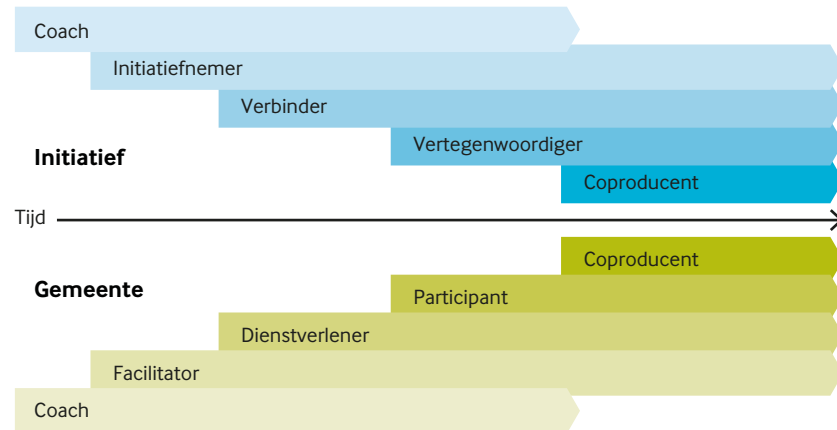
3.4 Balans tussen overheid en bewonersinitiatieven

Door overheidssturing en bewonersinitiatieven tegenover elkaar te zetten, ontstaat er een beeld van tegengestelde richtingen en werelden. Dit wordt vaak bedoeld wanneer het gaat over top-down (overheid) versus bottom-up (bewonersinitiatief). Een vergelijkbare schijnbare tegenstelling vindt plaats tussen de representatieve (gekozen burgers) en de participatieve (inspraak door niet-gekozen burgers) democratie. Jan Rotmans (2019) zegt hier echter over: *“Het enige dat kan werken bij de energietransitie, is een integrale aanpak. Een combinatie van top-down en bottom-up.”* Naast de representatieve democratie moet dus ruimte zijn voor de participatieve en maatschappelijke democratie (Ooms et al., 2019).

De kern van de vier vormen van overheidssturing (figuur 2) zit niet in het onderscheid tussen deze vier vormen, maar juist in de samenhang. Van der Steen et al. (2014) van de NSOB zeggen hierover: *“Zo is de praktijk in overheidsorganisaties en sturingsarrangementen dat daarin de vier beschreven sturingsmodellen naast elkaar bestaan. Ze liggen over elkaar heen, staan naast elkaar, of zijn juist met elkaar verstrengeld.”* De rol van ‘responsieve overheid’ leidt nu vaak tot veel overleg en het sluiten van ‘akkoorden’ tussen partijen. Meestal gebeurt dit met al bij elkaar bekende partijen, wat weinig ruimte geeft voor vernieuwing en initiatieven van onderop.

Volgens Van der Steen et al. (2014) gebruikt de overheid tegenwoordig steeds meer de vormen van sturing aan de rechterkant van het schema uit figuur 2. Dat betekent dat als er bewonersinitiatieven actief zijn, een gemeente er eerder voor zal kiezen om hier ruimte voor te maken en zich aan te passen aan wat er van onderop gebeurt. De precieze vorm van sturing en rol die de gemeente inneemt, hangt ook af van de rol die het bewonersinitiatief wil en kan vervullen. Klopstra & Schuurs (2013) maken een onderscheid in vijf rollen die de gemeente kan innemen in een partnerschap met een bewonersinitiatief (onderste helft van figuur 3): coach, facilitator, dienstverlener, participant of coproducent. Daarbij kan deze rol in de tijd veranderen of zich uitbreiden,

waarbij de partnerschap sterker kan worden. Coproduceren houdt immers veel intensiever contact in dan alleen coaching. De rollen kunnen daarmee ook gezien worden als fasen in de relatie, die elkaar kunnen overlappen. Later voegde Schuurs (2018) daar nog de rollen aan toe die een initiatief in kan nemen door de tijd heen, namelijk: coach, initiatiefnemer, verbinder, vertegenwoordiger en coproductent. Een samenwerking of partnerschap kan er dus anders uit zien, wanneer beide partners op verschillende momenten andere rollen innemen.

Figuur 3. Naar constructieve partnerschappen met wijken (Bron: Schuurs, 2018)

Wanneer er geen bewonersinitiatieven zijn en daar weinig behoefte aan is onder bewoners, zal de gemeente waarschijnlijk eerder voor een sturingsvorm aan de linkerkant van het schema uit figuur 2 kiezen. Daarbij is het een dilemma voor gemeenten dat het in de energietransitie moeilijk is om sterk te sturen (Schöne et al., 2019). Zowel vanwege de eerder benoemde afhankelijkheid die zij hebben van anderen voor het realiseren van hun doelen, als vanwege de onduidelijkheid die nog bestaat over de lokale beleidskoers die bijvoorbeeld nog moet worden vastgelegd in een Regionale Energiestrategie en Transitievisie Warmte.

Een ander kader waarin de samenwerking tussen gemeenten en bewonersinitiatieven gezien kan worden, is 'De Ruggengraat' uit figuur 4 (Diepenmaat, 2018). In dit model worden alle onderdelen beschreven die nodig zijn om de energietransitie goed te laten lopen. Dat begint bij de governance (doel vaststellen), gaat door naar regie (invullen hoe je hier gaat komen), dan naar arrangementen (hoe kun je gezamenlijk een aantrekkelijk pakket aan energiematregelen voor klanten samenstellen) en uiteindelijk naar transacties (bewoners die maatregelen gaan nemen). Daarbij kunnen bewonersinitiatieven in ieder geval een belangrijke bijdrage leveren aan de energietransitie door te stimuleren dat er aantrekkelijke arrangementen komen en dat er transacties gaan plaatsvinden. Mogelijk kunnen bewonersinitiatieven ook partner zijn op het regieniveau, maar daarvoor zullen er mogelijk wel eisen aan hen moeten worden gesteld (zoals qua representativiteit).

Figuur 4. De Ruggengraat (Bron: Diepenmaat, 2018)

Uitdagingen in de samenwerking

In de literatuur is al veel geschreven over potentiële knelpunten en succesfactoren bij samenwerking tussen 'top-down-' en 'bottom-up'partijen. Daarmee bekijken we de al beschreven punten vanuit de praktijk. Van Meerkerk (2019) verkende welke uitdagingen er in de literatuur gezien worden bij samenwerking tussen overheden en bewoners, of participatie van bewoners in overheidsbeleid. Daarbij maakt hij onderscheid tussen uitdagingen in samenwerking die vanuit de top-down partij wordt gestart en samenwerking waarbij de bottom-up partij het initiatief neemt.

Een aantal uitdagingen die hij ziet bij top-downgestarte samenwerking zijn: Een participatietraject is vaak los van het beleidstraject georganiseerd, waardoor er slechts minimale invloed door bewoners kan worden uitgeoefend. De overheid mist management- en politieke vaardigheden die nodig zijn om goed met bewoners(initiatieven) om te gaan. Bewoners(initiatieven) moeten goed op de hoogte worden gehouden van het proces. Als laatste is het voor hen een uitdaging om ervoor te zorgen dat er een representatieve groep bewoners aan tafel zit. Vaak werken vooral hoogopgeleide, politiek-actieve bewoners samen met de overheid, omdat zij meer capaciteit en vermogen hebben hiervoor.

Uitdagingen bij bottom-upgestarte samenwerking zijn volgens Van Meerkerk (2019) bijvoorbeeld: bewoners met meer middelen (informatie, geld, tijd, vaardigheden) hebben meer mogelijkheden om een bewonersinitiatief te starten of deel te nemen en zo invloed uit te oefenen op de besluitvorming en dienstverlening. Bewoners kunnen hun eigen private belangen nastreven via publieke belangen, zonder dat dit opvalt. Het kost veel tijd en energie om een bewonersinitiatief te starten en draaiend te houden.

Overheden zijn nog niet ingesteld op omgaan met bewonersinitiatieven, die vaak aanpassingen vragen in de organisatie. Als laatste ontbreekt er wet- en regelgeving over waaraan een bewonersinitiatief moet voldoen om samen te kunnen werken met de overheid.

Buitelaar en Heeger (2018) onderzochten in vier casussen hoe een overheid bewoners in beweging kan krijgen voor de warmtetransitie in het bijzonder, en hoe zij actieve groepen daarbij kunnen ondersteunen. Zij zagen in deze casussen een aantal successen en een aantal spanningen. Voorbeelden van successen waren wanneer er voor de overheid werd aangesloten bij wat er leeft in een wijk, er een heldere visie en beleid was over bewonersparticipatie en dat het helder was welke rol de overheid en welke bewoners hadden en dat er duidelijk werd gecommuniceerd door de overheid over wat er gaande was (aansluitend op de uitdaging die Van Meerkerk benoemt). Een aantal voorbeelden van spanningen die hen opvielen, waren onduidelijkheid over wat er verwacht werd van bewoners, ontbreken van uiteindelijke zeggenschap bij bewoners (het is onduidelijk hoe besluiten genomen gaan worden) en dat de gemeente vooral contact heeft met voorlopers, wat geen representatieve groep bewoners is (wederom aansluitend bij de uitdagingen van Van Meerkerk).

4. Inzichten

In deze verkenning hebben wij veel inzichten opgedaan over de samenwerking tussen gemeenten en bewonersinitiatieven, als representanten van top-down- en bottom-upactiviteit in de energietransitie. De belangrijkste hiervan lichten wij in dit hoofdstuk toe. Dit doen we aan de hand van een vergelijking tussen de casussen en een theoretische reflectie van de casussen.

4.1 Inzichten vanuit koppeling theorie en praktijk

Wanneer we de theorie uit hoofdstuk 3 vergelijken met de praktijk uit hoofdstuk 2 dan zien we zowel overeenkomsten als verschillen.

Energietransitie is gedeeld belang

In zowel Arnhem als Elsendorp zijn de geïnterviewden doordrongen van de noodzaak om samen te werken aan de energietransitie. De energietransitie is een sociaal-maatschappelijke opgave waarin overheden, bewoners(organisaties), maatschappelijke organisaties en bedrijven van elkaar afhankelijk zijn en moeten samenwerken om samen stappen te maken. Bij zowel de gemeente als bij een deel van actieve bewonersgroepen en professionals van energiecoöperaties leidt dit tot het ondernemen van actie, ieder vanuit de eigen rol en verantwoordelijkheden. Er zijn bewonersinitiatieven actief, waarbij deze in Arnhem ondersteund worden met middelen, instrumenten en begeleidingen in Elsendorp (nog) niet.

Behoeft aan verschillende vormen van overheidssturing

In beide casussen wordt benoemd dat de gemeente de verantwoordelijkheid heeft om het publieke belang af te wegen. In Elsendorp wordt die afbakening ook duidelijk aangegeven: de gemeente gaat over de gebiedsafbakening en participeert in het regionale proces. Ook heeft de gemeente een verant-

woordelijkheid voor haar gehele verzorgingsgebied en niet alleen daar waar bewoners actief zijn. In Arnhem wordt dit extra benadrukt met bijvoorbeeld het ondersteunen van wijkinitiatieven waar weinig organisatiegraad zit, het tegengaan van energiearmoede en de mogelijke introductie van de 'sociale energiecoach'.

We zien de vier manieren van overheidssturing uit het NSOB-model (Schulz et al., 2017) terugkomen in de casussen. In beleidsdocumenten en programma's zien we in bescheiden of grotere mate de ambitie terug van het zijn van een samenwerkende overheid en een responsieve overheid in relatie tot de actieve samenleving. Ook in de praktijk zetten de gemeenten zich in voor het stimuleren van (actieve) bewonersinitiatieven. Zowel vanuit gemeenten als vanuit bewonersinitiatieven wordt tegelijkertijd de wens uitgesproken voor meer regie en een centrale aanpak, wat duidt op de presterende overheid en de rechtmatige overheid. Dit komt voort vanuit de behoefte aan een heldere visie en duidelijke randvoorwaarden. Uit de casussen blijkt daarmee dat behoefte is aan alle vier de vormen van overheidssturing, en een combinatie van 'bottom-up' en 'top-down' activiteit.

Rollen van gemeente en bewonersinitiatieven verschillen per casus

In het samenspel tussen overheid (gemeente) en bewonersinitiatief over top-down en bottom-up komen verschillende inzichten naar voren. Wederzijdse verwachtingen en beelden over rollen en verantwoordelijkheden zijn vaak niet helder uitgesproken. Waar bewonersinitiatieven eigenaarschap willen en zelf in actie willen komen ('we zijn wel vrijwilligers, maar geen amateurs') plaatst de gemeente deze activiteiten in een participatiekader: ze dragen bij aan het uitvoeren van gemeentelijk beleid. Hierdoor wordt het bewonersinitiatief een instrument van de presterende overheid en wordt het niet erkend

als een maatschappelijke ontwikkeling. Het bewonersinitiatief ervaart de gemeente hierdoor dan vooral als een top-downorganisatie die bepaalt wat het bewonersinitiatief wel of niet hoort te doen.

In de relatie tussen gemeente en bewonersinitiatief stelt de gemeente Gemert-Bakel zich vooral op als facilitator van het bewonersinitiatief Energiek Elsendorp en participant in hun projecten. In de uitvoering van deze projecten zijn de gemeente en het bewonersinitiatief echter ook coproducten: samen maken zij mogelijk dat het project (het voorbeeld van zonnepanelen op het dak van een bedrijfspand) wordt uitgevoerd. Energiek Elsendorp neemt meer rollen in, namelijk die van initiatiefnemer, verbinder, vertegenwoordiger en coproductent. In de casus van Arnhem is de gemeente facilitator, dienstverlener en coproductent. De Rijn en IJssel Energiecoöperatie is coach voor initiatiefnemers en coproductent van de opwek van duurzame energie. Hoogkamp Energie is meer een verbinder van wijkbewoners, initiatiefnemer en coach en vertegenwoordiger van die groep.

Gemeenten gebruiken verschillende sturingsvormen

De gemeente Gemert-Bakel ziet in de casus Elsendorp vooral een top-downrol voor zichzelf in bijvoorbeeld het aanwijzen van de juiste locaties voor opwek van duurzame energie. Dat komt overeen met de linkerkant van het NSOB-model waarbij de overheid meer aan zet is. Het bewonersinitiatief reageert daar in feite op door zichzelf te organiseren vanuit de gedachte dat je van de overheid steeds minder kunt verwachten. Hoewel de betrokkenen vanuit zowel gemeente als bewoners zeggen dat er een cultuur is van samenwerking, is deze niet sterk verankerd in visie of beleid. Dat maakt initiatieven afhankelijk van wisselende wethouders. Mogelijk ontbreekt de capaciteit bij de gemeente om als samenwerkende overheid op te treden daarin meer een regierol te pakken. Zij laten wel kanten zien van de responsieve overheid door het bewonersinitiatief te faciliteren. De worsteling van de gemeente met hun regierol waardoor het initiatief het idee krijgt dat de regie meer bij hen ligt, geeft aan dat niet alle onderdelen uit de ruggengraat (Diepenmaat, 2018) die

nodig zijn om de energietransitie te laten lopen goed aanwezig zijn. Vooral de bovenste wervels governance en regie lijken nog kracht te missen. Wanneer een of meerdere van de wervels niet sterk zijn, is de ruggengraat uit balans en is volgens het model de slagingskans van de energietransitie kleiner.

De gemeente Arnhem lijkt al veel meer als samenwerkende overheid te werken – gezien hun samenwerking binnen het energieprogramma *New Energy Made in Arnhem* en de 'ArnhemAAN, goed bezig!' campagne met de Rijn en IJssel Energiecoöperatie en wijkinitiatief Hoogkamp Energie Arnhem. Het blijft nog wel de vraag wanneer de gemeente een bewonersinitiatief als samenwerkingspartner ziet en wanneer niet. Zo wordt de Rijn en IJssel Energiecoöperatie door de gemeente Arnhem steeds meer als partner gezien. Maar, om een goede samenwerkingspartner te zijn voor de gemeente is een zekere mate van continuïteit en professionaliteit van belang die voor de coöperatie maar ook voor wijkinitiatieven lastig te realiseren is. Bij de groei van bewonersinitiatieven gestoeld op vrijwillige inzet lopen zij bovendien tegen een grens aan van wat nog vrijwillig gedaan kan worden en waar voor betaald moet worden. De gemeente Arnhem heeft via een Europese subsidie ook budget beschikbaar om de rol van responsieve overheid op zich te nemen door actieve en startende bewonersinitiatieven zowel financieel, als met instrumenten te ondersteunen bij hun ontwikkeling. Tegelijkertijd stuurt de gemeente ook meer 'top-down' richting de samenleving met haar beleidsprogramma Arnhem AAN. In de gemeente Arnhem is dus duidelijk te zien dat zij gebruik maken van alle vier de vormen van sturing uit het NSOB-model.

Knelpunten en succesfactoren uit theorie verschillen met praktijk

De knelpunten en succesfactoren die in gesprekken met de casus Elsendorp naar voren kwamen, verschillen sterk van die uit de theorie. Mogelijk komt dit doordat de gemeente vanwege beperkte capaciteit en middelen nog niet veel zelf kan opereren in de energietransitie en zij dus minder ervaring heeft. Succesfactoren vanuit de literatuur waren bijvoorbeeld dat er beleid was rond burgerparticipatie en dat bewonersinitiatieven goed op de hoogte worden

gehouden van het proces. Deze werden niet benoemd door de geïnterviewden, maar het viel ons wel op de een meer uitgebreid participatiebeleid ontbrak. En door het vele contact tussen de ambtenaar en het bewonersinitiatief werden zij wel goed op de hoogte gehouden van ontwikkelingen. Wel signaleerde Energiek Elsendorp zelf dat zij nu maar een beperkte doelgroep bereiken van vooral hoger opgeleide oudere mensen. Zij zouden deze groep graag willen verbreden. Deze uitdaging werd ook in de literatuur gezien.

In Arnhem is al meer activiteit vanuit de gemeente en daar kwamen dan ook een aantal gesignaleerde knelpunten overeen met de literatuur. Zo werd daar net als in Elsendorp aangegeven dat het een uitdaging is om een bredere doelgroep te bereiken. Ook noemden zij dat het moeilijk is om een initiatief van bewoners, die het vaak vrijwillig doen, op te zetten en in stand te houden, en dat dit daarom niet iedereen lukt. De succesfactoren die in de casus benoemd werden, liggen meer op het vlak van instrumenten zoals buurtavonden en het inzetten van aanjagers met ervaring met het starten van een buurtinitiatief om anderen te motiveren hetzelfde te doen.

4.2 Overkoepelende inzichten

Schulz et al. (2017) van de NSOB beschrijven dat de energietransitie een maatschappelijk vraagstuk is, dat de overheid niet alleen kan oplossen. Hiervoor heeft zij de hulp van andere partijen nodig die dezelfde doelen hebben, waaronder bewoners (initiatieven). Als activiteit vanuit de overheid (in het geval van deze verkenning de gemeente) wordt gezien als top-down, en van bewonersinitiatieven als bottom-up, dan is daarmee altijd zowel top-down als bottom-up activiteit nodig. Daarbij kan het per situatie verschillen hoe de balans is; dat wil zeggen wie in welke mate actief is en wie welke rollen en verantwoordelijkheden op zich neemt. Afhankelijk van de middelen en ideeën van beiden nemen zij initiatief voor concrete projecten om de energietransitie verder vorm te geven.

'Top-down' en 'bottom-up' als ingrediënten voor de energietransitie

In de praktijk van de casussen herkent men de begrippen top-down en bottom-up. Deze worden vooral gebruikt om het verschil aan te geven tussen de overheid die met een helikopterblik (top-down) afwegingen maakt voor alle inwoners van een gemeente, en bewonersinitiatieven die (bottom-up) vertrekken bij wat leeft onder een groep bewoners. De begrippen worden gezien als ingrediënten die je beiden nodig hebt om tot een goed recept voor de energietransitie te komen. De wisselwerking hiertussen zorgt bovendien in beide casussen voor de hoog nodige versnelling van de energietransitie. In Elsendorp wordt expliciet aangegeven dat de betrokkenheid van het bewonersinitiatief ervoor zorgt dat er sneller projecten in de energietransitie gerealiseerd worden, waarbij de gemeente ondersteunt door mee te doen of te faciliteren. In Arnhem zorgen door de gemeente ingezette AANjagers ervoor dat actieve en startende bewonersinitiatieven hun activiteiten in de energietransitie sneller kunnen uitvoeren, dus ook daar is er een wisselwerking.

Hiërarchische relatie gaat over in netwerksamenwerking

Tegelijkertijd is het de vraag of de hiërarchische relatie die de begrippen top-down en bottom-up suggereren nog wel opgaat in de moderne samenwerking tussen gemeenten en bewonersinitiatieven. Vanuit de sturingsvormen van de samenwerkende en de responsieve overheid vindt er steeds meer samenwerking plaats tussen gemeenten en bewonersinitiatieven die verder gaat dan deze hiërarchische verhoudingen. Wanneer de gemeente achter een initiatief staat, kan zij zich ook bescheidener opstellen en als facilitator dit initiatief mogelijk maken. Wat vooral relevant is, is welke rollen en verantwoordelijkheden beide partijen hebben.

Door de verschillende rollen en verantwoordelijkheden die zij hebben, vullen gemeenten en bewonersinitiatieven elkaar aan en hebben zij elkaar nodig. Zo geeft de gemeente via visies en beleid een inhoudelijke richting aan en weegt het publieke belang af. Ze zorgt voor democratische legitimiteit van beslissingen. Een bewonersinitiatief sluit aan bij wat leeft onder (een deel van de) bewoners en kan hen zo van onderop activeren. Onze ervaring in de praktijk is dat teveel denken in termen van een hiërarchische relatie en verschillen een goede samenwerking in de weg kan zitten. Daarom spreken wij liever over verschillende rollen en verantwoordelijkheden dan over top-down en bottom-up.

In de theorie en praktijk hebben wij gezien dat er sprake is van gemeenten die meerdere vormen van sturing gebruiken, zoals weergegeven in het NSOB-model. Binnen iedere vorm hebben zij daarbij een andere rol en verantwoordelijkheid. Zo kunnen zij als rechtmatige en presterende overheid overheid een politieke beleidsvisie opstellen, en tegelijkertijd als samenwerkende en responsieve overheid met andere betrokken partijen in gesprek gaan over de uitvoering hiervan. Het schakelen tussen deze vormen vormt een nieuwe uitdaging voor de gemeente waar andere vaardigheden voor nodig zijn.

Combinatie van noodzakelijke waarden

Iedere vorm van sturing in de energietransitie heeft een bepaalde waarde in zich. Samenvattend zijn er veel verschillende waarden nodig om de energietransitie voor elkaar te krijgen, waarvan een aantal meer 'top-down' vanuit de overheid naar de samenleving is, en een aantal meer 'bottom-up' van de samenleving naar de overheid is. Daarbij geldt dat het niet per definitie zo is, dat de overheid vooral de eerste categorie en bewonersinitiatieven de tweede categorie waarden invullen. Veel waarden kunnen door meerdere partijen worden ingevuld. Daarnaast kleven er aan veel waarden ook nadelen. In deze verkenning zijn wij de volgende waarden tegengekomen:

Waarden van overheid naar samenleving	Waarden van samenleving naar overheid
<ul style="list-style-type: none"> – Het vermogen om juridisch bindende besluiten te nemen – Een collectieve afweging maken – De democratische legitimiteit te waarborgen – De representativiteit te waarborgen – Het vermogen om partijen bij elkaar te brengen – Het vermogen om op regionale schaal op te treden (opstellen RES) – De mogelijkheid om plannen uit te voeren en projecten te realiseren – Het koppelen van het Rijk, de provincie en de gemeente – Financiële middelen in te zetten – Grootschalige aanpakken te ontwikkelen – Integrale visie te ontwikkelen 	<ul style="list-style-type: none"> – Dicht op wat er leeft bij bewoners – Persoonlijke aanpak te hanteren – Kleinschalig te werken – Behapbare projecten te ontwikkelen – Betrouwbare afzender – Sociale druk ontstaat – Vernieuwende ideeën inbrengen – Pragmatisch werken – Praktische uitwerking van plannen – Betrokkenheid bij eigen omgeving – Maatwerk mogelijk maken – Mogelijkheid om snel uit te voeren – Ervaringsdeskundigheid inbrengen – Expertise inbrengen

Op veel plekken in Nederland beginnen gemeenten en bewonersinitiatieven elkaar te vinden om elkaar aan te vullen met deze waarden. Er ontstaat samenwerking die momenteel nog vooral gaat over relatief kleinschalige projecten en redelijk vrijblijvend is. Veel gemeenten zijn intussen bezig met het vormgeven van visies en beleid. Omdat veel gemeenten wel weten dat ze aan de gang willen met de energietransitie, maar nog niet weten hoe precies, is er nog veel ruimte voor de ideeën van bewonersinitiatieven. Als deze ideeën uiteindelijk toch niet blijken te passen in het op basis van het publieke belang gekozen beleid is dat een risico voor de samenwerking.

Veranderend samenspel vraagt om gesprek over samenwerking

Naarmate de plannen voor de energietransitie dichter op de uitvoering komen en grootschaliger worden, zal de samenwerking veranderen. Zo zullen er meer eisen worden gesteld aan een bewonersinitiatief dat hier een rol in wil spelen. Samenwerken met bewonersinitiatieven kan een grote meerwaarde hebben boven samenwerken met commerciële partijen, omdat bewonersinitiatieven primair het belang van de gemeenschap dienen, net als de gemeente. Momenteel ontbreekt echter beleid over de rollen en verantwoordelijkheden die bewonersinitiatieven in de energietransitie kunnen innemen, welke eisen dan aan hen worden gesteld en wat zij hiervoor terugkrijgen (bijvoorbeeld qua vergoeding). Dergelijk beleid kan risico's in de samenwerking voorkomen, zoals teleurstelling als een idee niet door kan gaan, grote verschillen in behandeling tussen initiatieven of overvraging van vrijwilligers.

Wat ons in algemene zin is opgevallen, is dat er tussen gemeenten en bewonersinitiatieven nauwelijks gesproken wordt over de aard van de samenwerking. Dit is vrij logisch omdat deze samenwerking nog redelijk nieuw is en men elkaar eerst wil leren kennen. Maar, zij hebben hier wel ideeën over, zoals vrijwilligers die dreigen overvraagd te worden of gemeenten die zich afvragen of een initiatief wel stabiel genoeg is. Het is een risico in de samenwerking als het niet helder is wat beiden van elkaar verwachten en nodig hebben. Wij denken daarom dat het goed zou zijn als gemeenten en bewonersinitiatieven

met enige regelmaat met elkaar in gesprek gaan over elkaars belangen, positie, rollen en mogelijkheden. Daarbij kunnen veel van de inzichten uit deze verkenning als gespreksonderwerp dienen. Zodat er sprake gaat zijn van een energietransitie waarin zij elkaar in samenspel aanvullen en versterken.

Bijlagen

Bijlage 1. Geïnterviewden

Casus Gemert-Bakel / Elsendorp

Naam	Organisatie	Functie
Henrie van Summeren	Energiek Elsendorp	Voorzitter / bewoner Elsendorp
Tiny Janssen	Coöperatie Elsendorp	Voorzitter / bewoner Elsendorp
Arthur Rijken	Gemeente Gemert-Bakel	Projectleider Duurzaamheid en Woningbouw
Miranda de Ruiter	Gemeente Gemert-Bakel	Wethouder Financiën en Volkshuisvesting (Duurzaamheid valt daaronder)

Casus Arnhem

Naam	Organisatie	Functie
David Willemsen	Rijn- en IJssel Coöperatie	Projectleider
Paul Vlaar	Hoogkamp Energie Arnhem	Bewoner wijk Hoogkamp
Hans van Ammers	Gemeente Arnhem	Strategisch bestuursadviseur

Bijlage 2. Vragenlijst

Vragenlijst voor interviews ‘Samenwerking tussen gemeenten en bewoners in de energietransitie’

Platform31 bekijkt samen met het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de Vereniging Nederlandse Gemeenten hoe het contact en de samenwerking tussen gemeenten en bewonersinitiatieven verloopt in de energietransitie. Hiervoor spreken we mensen van een bewonersinitiatief en van de gemeente in twee casussen verspreid over Nederland.

Wat we hiervan leren, delen we via een rapportage en factsheet met het ministerie, de VNG en de rest van Nederland. Zij leren hiervan voor het verder vormgeven van hun activiteiten.

Wij leggen u eerst een verslagje van het interview voor om te controleren of we geen zaken verkeerd begrepen hebben. Het is geen probleem als u niet op alle vragen een antwoord heeft.

Achtergrond en context

1. Kunt u iets meer vertellen over wie u bent en wat u doet in de energietransitie?
2. Wat gebeurt er vanuit de gemeente/het bewonersinitiatief in de energietransitie (zowel opwek duurzame energie als besparing)?

Bijvoorbeeld belangrijke projecten of momenten, beleidsplannen, visiestukken, programma's, budgetten, personen werkzaam hierin

3. Is er vanuit de gemeente (participatie)beleid waarin de verhouding of manier van samenwerken tussen de gemeente en bewoners(initiatieven) wordt beschreven? Zo ja, weet u waar daarin staat? Zijn er andere kaders (zoals cultuur, tradities, aanwijzingen vanuit het Rijk) die van invloed zijn op de relatie?

Samenwerking en rolverdeling

Wij zijn benieuwd naar hoe uw samenwerking met bewonersinitiatief X/de gemeente verloopt over uw activiteit in de energietransitie.

4. Kunt u iets meer vertellen over het karakter van deze samenwerking?

Bijvoorbeeld: Wie heeft het initiatief genomen? Is er incidenteel of structureel contact? Met meerdere personen? Heeft ieder duidelijke rollen/verantwoordelijkheden? Weet men van elkaar wat ieders mogelijkheden en ambities zijn? Welke doelen men nastreeft? Hoe ziet men elkaars toegevoegde waarde in de bestaande samenwerking en vindt men die voldoende met het oog op de opgave?

5. Hoe ervaart u de samenwerking?

Bijvoorbeeld: Als samenwerking of anders? Wat vindt u goed gaan in dit contact? Wat vindt niet goed gaan in dit contact? Hoe wordt de rolverdeling in de praktijk ervaren? Hoe constructief is de relatie? Waar ligt de onbenutte potentie van de samenwerking en waarom blijft deze onbenut? Zijn het formele redenen (regelgeving, procedures) of informele (rolopvattingen, kennis, capaciteit, et cetera)?

6. Hoe zou de samenwerking in de toekomst indien nodig veranderd of verbeterd kunnen worden?

Balans tussen activiteit vanuit gemeente en bewoners

Nu stellen wij een paar algemenere vragen over de energietransitie en de balans tussen activiteit vanuit gemeente en bewoners hierin.

7. Er wordt in de energietransitie vaak gesproken over activiteiten die worden ondernomen vanuit 'top-down' en vanuit 'bottom-up'. Herkent u deze termen? Zo ja, wat verstaat u eronder en hoe ervaart u deze?

8. Hoe ervaart u de doelen die zijn gesteld door de Nederlandse politiek als invulling van het Klimaatverdrag van Parijs, om in 2030 bijna de helft (49%) minder broeikasgassen uit te stoten dan in 1990?

9. Hierna benoem ik een aantal voorbeelden van vraagstukken die nu spelen, waarin de gemeente en bewoners beiden een rol kunnen hebben. Soms kan ook een andere partij nog een rol hebben. Wij zijn benieuwd naar wie u denkt dat hierin de grootste rol moet hebben, of dat u denkt dat gemeente en bewoners een even grote rol moeten hebben. Ook vragen we ons af wat voor rol u denkt dat dit moet zijn. Als iets niet helemaal duidelijk is dan licht ik het graag toe.

- In gesprek gaan met bewoners over hun wensen en behoeften in de energietransitie
- Ontwikkelen van projecten om duurzame energie op te wekken
- Ontwikkelen van beleid op hoe bewoners kunnen participeren in de energietransitie

– Vertegenwoordiging van bewoners in het nemen van besluiten over welke warmtebron er in een wijk komt in plaats van aardgas

– Ontwikkeling van de Transitievisie Warmte

In de Transitievisie Warmte wordt aangegeven welke wijk wanneer van het aardgas af kan gaan. Als een wijk vóór 2030 op de planning staat om van het aardgas af te gaan, worden ook de mogelijke alternatieve warmtebronnen beschreven. Uiterlijk eind 2021 moet de gemeenteraad de Transitievisie Warmte hebben vastgesteld en deze wordt elke vijf jaar geactualiseerd.

– Ontwikkeling van de Regionale Energie Strategie

Een Regionale Energiestrategie vertaalt een deel van de nationale afspraken uit het Klimaatakkoord voor de sectoren Elektriciteit en Gebouwde Omgeving naar de regio. De RES beschrijft onder meer de mogelijkheden voor hernieuwbare energieopwek in de regio.

Afronding

Vindt u het goed als we uw naam en/of de naam van de gemeente/het bewonersinitiatief gebruiken in de rapportage?

Bedankt dat we u konden spreken! U krijgt binnenkort een verslagje van ons om te checken of we geen zaken verkeerd begrepen hebben. Het zou fijn zijn als u daar dan snel op kunt reageren, omdat we de rapportage dit jaar nog afronden.

Bijlage 3. Bronnen

Arnstein, S.R.(1969). A Ladder Of Citizen Participation, *Journal of the American Planning Association*, 35 (4): 216 – 224

Buitelaar, S & A. Heeger (2018). Burgerparticipatie in de warmtetransitie. Den Haag: Platform31

Collij, T. & L. Sterrenberg (2018). Aan de slag met de coöperatieve samenwerking. Den Haag: Platform31

Denters, B., Tonkens, E., Verhoeven, I. & J. Bakker (2012). Burgers maken hun buurt. Den Haag: Platform31

Diepenmaat, H. (2018). Ruggengraat voor het klimaat. Een schets op hoofdlijnen op basis van het boek “Het pad van de mensheid”. Actors process management BV

Jonker, J., Diepstraten, F. & J. Kieboom (2011). Inleiding in maatschappelijk verantwoord en duurzaam ondernemen. Management Impact

Karatas, A. (2017). Van onderop organiseren. Interorganisationele samenwerking in een krachtwijk.

Klopstra, A. & R. Schuurs (2013). Handreiking: De rol van lokale overheden bij lokale duurzame energie-initiatieven. Den Haag: Ministerie van Infrastructuur en Milieu

Levin, K., Cashore, B., Bernstein, S. & Auld, G. (2012). Overcoming the tragedy of super wicked problems: constraining our future selves to ameliorate global climate change. *Policy Sciences*, 45(2): p.123-152

Ooms, M., Buitelaar, S., Bierling, H.J. & M. Gadellaa (2019). Optimaal samenspel voor een aardgasvrije wijk. Den Haag: Platform31

Oosterling, H. (2019). Samen duurzame scholen maken: “Je bent eigenlijk bewustzijn aan het monteren, geen zonnepanelen”; Interview met Henk Oosterling, filosoof en oprichter van Rotterdam Vakmanstad. Gepubliceerd op 27 maart 2019 op www.platform31.nl. Geraadpleegd 9 december 2019

Rotmans, J. (2019). Een transitieaanpak voor Aardgasvrije Wijken. Essay voor Programma Aardgasvrije wijken

Schöne, S., Schuurs, R. & D. Van den Akker (2019). Bewonersinitiatieven en gemeenten in de lokale warmtetransitie. Den Haag: Platform31, in samenwerking met HIER opgewekt

Schuurs, R. (2018). Slides uit presentatie stafoverleg Arnhem

Schwenke, A.M. (2019). Lokale Energie Monitor. RVO en HIER opgewekt

Van Buuren, A. & J. Edelenbos (2019). Aardgasvrij in de participatiemaatschappij. Dubbel-denken tussen daadkracht en draagvlak. Essay voor Programma Aardgasvrije wijken

Schulz, M., Den Heijer, I., De Baas, J.H. & M. Van der Steen (2017). Sturen en stromen. Overheid in een samenleving waarin iedereen stuurt. Den Haag: Provincie Zuid-Holland en NSOB

Van der Steen, M., Hajer, M., Scherpenisse, J., van Gerwen, O. J., & Kruitwagen, S. (2014). Leren door doen: Overheidsparticipatie in een energieke samenleving. Den Haag: Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB)

Van Meerkerk (2019). Chapter 9: Top-down versus bottom-up pathways to collaboration between governments and citizens: reflecting on different participation traps. In book: Collaboration and Public Service Delivery: Promise and Pitfalls. Edward Elgar Publishing

Verlet, D. (2008). Good governance, corporate governance, government governance: what's in a name? Een theoretische situering van Beter Bestuurlijk Beleid. Dries Verlet, Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-Rapport 2008/4

Verschuuren, I. & A. Keus (2017). Duurzaam Gemert-Bakel. Koersdocument: van strategie naar uitvoering

Website Coöperatie Elsendorp (2019). www.elsendorp-online.nl/dorpsvernieuwingsprijs. Geraadpleegd in november 2019

Website gemeente Gemert-Bakel (2019). www.gemert-bakel.nl/bestuur-organisatie/over-gemert-bakel. Geraadpleegd in november 2019

Website gemeente Gemert-Bakel (2019). www.gemert-bakel.nl/projecten/duurzaamheid. Geraadpleegd in november 2019

Website Windpark Koningspleij (2020). www.windparkkoningspleij.nl. Geraadpleegd in januari 2020

Website Arnhem Aan (2019). www.arnhemaan.nl. Geraadpleegd in november 2019

Website Rijn en IJssel Energie (2019). www.rijnenijsselenergie.nl. Geraadpleegd in november 2019

Colofon

Dit is een uitgave van Platform31

Den Haag, april 2020

Auteurs: Merel Ooms, Donald van den Akker, Ali Karataş

Met dank aan Joeri van den Ende (Platform31) en de begeleidingsgroep: Jaap Drooglever (ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties), Bernadette Schomaker (Vereniging van Nederlandse Gemeenten) en Ruud Schuurs (zelfstandig adviseur).

Redactie: Platform31

Beeldmateriaal: Shutterstock, casus Elsendorp en casus Arnhem

Coverfoto: Gemeente Arnhem, tijdens Innovatie Arnhem oktober 2019 met onder andere Lijn2030-bus van KombiSol.

Opmaak: Gé grafische vormgeving

Platform31

Kennis- en netwerkorganisatie Platform31 ziet de **trends** in stad en regio. We **verbinden** beleid, praktijk en wetenschap rondom actuele vraagstukken en komen tot een **aanpak** waarmee bestuurders, beleidsmakers en uitvoerders direct aan de slag kunnen. De oplossingen houden we niet voor onszelf: **iedereen profiteert mee** van de resultaten.

Postbus 30833, 2500 GV Den Haag

www.platform31.nl

Hoewel grote zorgvuldigheid is besteed aan het samenstellen van deze uitgave, kan de uitgever geen aansprakelijkheid aanvaarden bij eventuele onjuistheden. Aan de inhoud van deze publicatie kunnen dus geen rechten worden ontleend. Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt mits de bron wordt vermeld.

Platform31 heeft haar uiterste best gedaan de rechten van de afbeeldingen te achterhalen en daarvoor de wettelijk verschuldigde vergoedingen af te dragen. Zij die menen aanspraak te kunnen maken op copyright, kunnen zich wenden tot de uitgever.